

RİNAP

Risale-i Nur
Araştırma Platformu

VIII. ULUSLARARASI,
BİLİMLER IŞIĞINDA
YARATILIŞ KONGRESİ

8TH INTERNATIONAL
CREATION CONGRESS
IN THE LIGHT OF SCIENCES

KONGRE BİLDİRİ KİTABI
CONGRESS PROCEEDINGS BOOK

Editör/Editor
Dr. Öğr. Üyesi Nafi YALÇIN

ÜSKÜDAR
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI - 113

24-26 Ekim 2024
October 24-26, 2024
ÜSKÜDAR-İSTANBUL

**ÜSKÜDAR
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI**

ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI - 113
VIII. ULUSLARARASI BİLİMLER İŞİĞİNDA YARATILİŞ KONGRESİ
BİLDİRİLER KİTABI

Kapak ve Grafik Tasarım

Esra ULUTAŞ

ISBN

978-625-93668-0-7

Yayıncılık Sertifika No

69591

Baskı Tarihi

2025

Baskı Sayısı

1. Baskı

İletişim Bilgileri

www.uskudar.edu.tr – yayin@uskudar.edu.tr

Tel: 0216 400 22 22 / Faks: 0216 4741256

Altunizade Mah. Üniversite Sk. No: 14

Pk: 34662 Üsküdar / İstanbul / Türkiye

Copyright © 2025

Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereğince bu eserin yayın hakkı anlaşmalı olarak T.C. Üsküdar Üniversitesine aittir. Her hakkı saklıdır. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Bu kitabın hiçbir kısmı yayıncısının yazılı izni olmaksızın elektronik veya mekanik, fotokopi, kayıt ya da herhangi bir bilgi saklama, erişim sistemi ile çoğaltılamaz, dağıtılamaz ve satışa sunulamaz.

Bu kitap VIII. Uluslararası Bilimler İşığında Yaratılış Kongresi bildirimlerinden derlenmiş olup metinlerde yer alan her tür görüş ve düşüncenin sorumluluğu bildirin yazarına aittir.

VIII. ULUSLARARASI BİLİMLER IŞIĞINDA YARATILIŞ KONGRESİ

8TH INTERNATIONAL CREATION CONGRESS IN THE LIGHT OF SCIENCES

KONGRE BİLDİRİ KİTABI
CONGRESS PROCEEDINGS BOOK

Editör/Editor
Dr. Öğr. Üyesi Nafi YALÇIN

24-26 Ekim 2024
October 24-26, 2024

KONGRE KURULLARI

KONGRE DÜZENLEME KURULU

- Prof. Dr. Hikmet KOÇAK (*Kongre Başkanı/Üsküdar Üniversitesi*)
Prof. Dr. M.Sait KELEŞ (*Düzenleme Kurulu Bşk./Üsküdar Üniversitesi*)
Prof. Dr. Abdulhak Halim ULAŞ (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Adem DURSUN (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Âdem Tatlı Kütahya (*Dumlupınar Üniversitesi/E*)
Prof. Dr. Ahmet Zafer TEL (*Iğdır Üniversitesi*)
Prof. Dr. Ali ALAŞ (*Necmettin Erbakan Üniversitesi*)
Prof. Dr. Ali Osman BELDÜZ (*Karadeniz Teknik Üniversitesi*)
Prof. Dr. Alparslan AÇIKGENÇ (*Üsküdar Üniversitesi*)
Prof. Dr. Atila DOĞAN (*Karadeniz Teknik Üniversitesi*)
Prof. Dr. Ekrem KÖKSAL (*Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi*)
Prof. Dr. Fatih SATIL (*Balıkesir Üniversitesi*)
Prof. Dr. Fevzi ÖZGÖKÇE (*Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hasan AKAN (*Harran Üniversitesi*)
Prof. Dr. İbrahim ÖZDEMİR (*Üsküdar Üniversitesi*)
Prof. Dr. İhsan Güngör ŞAT (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Koray KÖKSAL (*Bülent Ecevit Üniversitesi*)
Prof. Dr. Köksal PABUÇCU (*Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mehmet ZELKA (*Üsküdar Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mehmet Savsar (*Üsküdar Üniversitesi*)
Prof. Dr. M. Sait Keleş (*Üsküdar Üniversitesi*)
Prof. Dr. Murat ÜNAL (*Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi*)
Prof. Dr. Niyazi BEKİ (*Üsküdar Üniversitesi*)
Prof. Dr. Orhan ERDOĞAN (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Osman ÇEREZCİ (*Üsküdar Üniversitesi*)
Prof. Dr. Saadettin Çalıışkan (*Üsküdar Üniversitesi*)
Prof. Dr. Selahattin ÇELEBİ (*Iğdır Üniversitesi*)
Prof. Dr. Selim ŞEKER (*Üsküdar Üniversitesi*)
Prof. Dr. Sevim IŞIK (*Üsküdar Üniversitesi*)
Prof. Dr. Şahmurat ARIK Kütahya (*Dumlupınar Üniversitesi*)
Prof. Dr. Türker Tekin ERGÜZEL (*Üsküdar Üniversitesi*)
Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Yusuf SANCAK (*Bitlis Eren Üniversitesi*)
Doç. Dr. Ahmet KAVLAK (*Iğdır Üniversitesi*)
Doç. Dr. Ahmet ÖZDEMİR (*Bitlis Eren Üniversitesi*)
Doç. Dr. İbrahim ÇEMBERLİTAŞ (*Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi*)
Doç. Dr. Kasım TAKIM (*Harran Üniversitesi*)
Doç. Dr. Kerim ÖZBEYAZ (*Bülent Ecevit Üniversitesi*)
Doç. Dr. Mehmet GÖKTAŞ (*Atatürk Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Erhan Bektaş (*Üsküdar Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Fehmi Ağca (*Üsküdar Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Gamze Kağan (*Üsküdar Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Nafi YALÇIN (*Üsküdar Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Said Ocaklı (*Üsküdar Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Uygur Aydemir (*Üsküdar Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Uğur Çini (*Üsküdar Üniversitesi*)
Öğr. Gör. Selçuk Duman (*Üsküdar Üniversitesi*)
Arş. Gör. Kübra Kayıkçı (*Üsküdar Üniversitesi*)
Uzm. Dr. Selçuk ESKİÇUBUK (*Ankara Üniversitesi/E*)
Uzm. Psk. Adnan KALKAN (*Adana, Araştırmacı - Yazar*)

KONGRE BİLİM KURULU

- Prof. Dr. Âdem TATLI (*Kütahya Dumlupınar Üniversitesi/E*)
Prof. Dr. Abdulhak Halim ULAŞ (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Adem DURSUN (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Ali ALAŞ (*Necmettin Erbakan Üniversitesi*)
Prof. Dr. Ahmet Zafer TEL (*Iğdır Üniversitesi*)
Prof. Dr. Ali Osman BELDUZ (*Karadeniz Teknik Üniversitesi*)
Prof. Dr. Alparslan AÇIKGENÇ (*Üsküdar Üniversitesi*)
Prof. Dr. Atila DOĞAN (*Karadeniz Teknik Üniversitesi*)
Prof. Dr. Cihat YAŞAROĞLU (*İnönü Üniversitesi*)
Prof. Dr. Ekrem KÖKSAL (*Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi*)
Prof. Dr. Ercan KAYA (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Erhan PİŞKİN (*Dicle Üniversitesi*)
Prof. Dr. Fatih SATIL (*Balıkesir Üniversitesi*)
Prof. Dr. Fevzi ÖZGÖKÇE (*Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hasan AKAN (*Harran Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hasan ÖZÇELİK (*Süleyman Demirel Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hikmet KOÇAK (*Üsküdar Üniversitesi*)

Prof. Dr. İbrahim ÖZDEMİR (Üsküdar Üniversitesi)
Prof. Dr. İhsan Güngör ŞAT (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail KOCAÇALIŞKAN (Biruni Üniversitesi)
Prof. Dr. İlham MİRAC (Üsküdar Üniversitesi)
Prof. Dr. Kâzım UYSAL (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Koray KÖKSAL (Bitlis Eren Üniversitesi)
Prof. Dr. Köksal PABUÇCU (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ÇİFTÇİ (Bingöl Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ZELKA (Üsküdar Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Sait KELEŞ (Üsküdar Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat ÜNAL (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Prof. Dr. Niyazi BEKİ (Üsküdar Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurullah ULUTAŞ (Bitlis Eren Üniversitesi)
Prof. Dr. Orhan ERDOĞAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman ÇAKMAK (İstanbul Rumeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman ÇEREZCİ (Üsküdar Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer İrfan KÜFREYOĞLU (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Rahmi KASIMOĞULLARI (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Saadetin Çalışkan (Üsküdar Üniversitesi)
Prof. Dr. Sebahattin BAYRAM (Ankara Üniversitesi/E)
Prof. Dr. Selahattin Çelebi (İğdır Üniversitesi)
Prof. Dr. Selim ŞEKER (Üsküdar Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevim IŞIK (Üsküdar Üniversitesi)
Prof. Dr. Şadi EREN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Şahmurat ARIK (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Şükrü Hakan ATALGIN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Türker Tekin ERGÜZEL (Üsküdar Üniversitesi)
Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Yunus ÇENGEL (University of Nevada)
Prof. Dr. Yunus Emre GÖRDÜK (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf SANCAK (Bitlis Eren Üniversitesi)
Prof. Dr. Zekeriya ALTUNER (Gaziosmanpaşa Üniversitesi/E)
Prof. Dr. Zeki EKER (Akdeniz Üniversitesi/E)
Doç. Dr. Ahmet KAVLAK (İğdır Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet ÖZDEMİR (Bitlis Eren Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim ÇEMBERLİTAŞ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Doç. Dr. Kasım TAKIM (Harran Üniversitesi)
Doç. Dr. Kerim ÖZBEYAZ (Bitlis Eren Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Fatih ORHAN (American University of Sharjah)
Doç. Dr. Mehmet GÖKTAŞ (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Süleyman AYDENİZ (Muş Alparslan Üniversitesi)

KONGRE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Âdem TATLI (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi/E)
Prof. Dr. İsmail KOCAÇALIŞKAN (Biruni Üniversitesi)
Prof. Dr. Kâzım UYSAL (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Hakkı ALMA (İğdır Üniversitesi)
Prof. Dr. Nevzat TARHAN (Üsküdar Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer İrfan KÜFREYOĞLU (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Şener DİLEK (İnönü Üniversitesi/E)

KONGRE SEKRETERYASI

Dr. Öğr. Üyesi Nafi YALÇIN (Üsküdar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gamze KAĞAN (Üsküdar Üniversitesi)
Arş. Gör. Kübra KAYIKÇI (Üsküdar Üniversitesi)
Etkinlik Uzmanı Elif KAHVECİOĞLU (Üsküdar Üniversitesi)

İçindekiler

Önsöz	12
1. AÇILIŞ KONUŞMASI	
Evrimin Evrimi ve Spinoza'nın Yanılgısı Nevzat TARHAN	14
2. ULUSLARARASI KATILIMCILARIN BİLDİRİLERİ (İNGİLİZCE)	
Cosmology as Ayatology: The Universe as Fields of Divine Indicators Aref Ali NAYED	20
Moral Implications of Creation: A Nursian Perspective İbrahim ÖZDEMİR	26
Creation and Afterlife Instincts and Consciousness Transfer to the Afterlife Thomas J. PLEVYAK	37
Evolve Into Evil Ideologies. Darwin's, Not Evolution, Is the Problem Wardah ALKATIRI	41
3. FEN- SAĞLIK BİLİMLERİ VE YARATILIS BİLDİRİLERİ	
Yeryüzünde İlk Hayat ve Jeolojik Devirlerdeki Canlılar Âdem TATLI	49
Hız. Âdem'in Üç Kademeli Yaratılışı İle İnsan Türünde Beş Tip Yaratmanın Emellendirilişine Biyolojik Bir Bakış Bahri TAYRAN	68
Bilgi Molekülleri Olarak Karbohidratlar: Şeker Kodu Barbaros NALBANTOĞLU	87

Adaçayı (Salvia Sp.) Bitkisinin İlginç Tozlaşma Mekanizması Fatih SATIL.....	92
Hafıza T Hücrelerinin Üretimi, Fonksiyonları ve Özgüllükleri Furkan GÜNEŞ.....	97
Mikro ve Makro Âlemin Uyumu: Akıllı Tasarımın Bilimsel Delilleri Halil Ahmet KIRKKILIÇ, Abdulhak Halim ULAŞ	103
İnsan Vücutundaki Yardımlaşma Tek Bir Yaratıcının Varlığına Delalet Ediyor Hamit OKUR	112
Doğal Seçilimin Seçemediği Canlı: Amfiyoksüs (Amphioxus) Kâzım UYSAL	121
Besin Elementlerinin Bitki Organlarında Adil Paylaşımı Bir Yaratıcıyı Nasıl Gösterir? Mehmet Ali BOZKURT.....	136
Tevhid Nazarıyla Jeolojik Zamanlar Cetveli Denemesi Mustafa DEDE	142
Yunuslarda Ekolokasyon Mustafa KAVASOĞLU, Kâzım UYSAL	147
Anatomik Lokalizasyonlar Çerçevesinde Yaratılışın Zorunluluğunun Matematiksel İspatı Ömer KUTLU	153
4. SOSYAL BİLİMLER VE YARATILIŞ BİLDİRİLERİ	
Ateizmin İlkeleri Ahmet KAVLAK	157
Mezopotamya Dinlerinde Yaratılış Alparslan AÇIKGENÇ	163
Ahmet Mithat Efendi'nin Dağarcık Dergisi'ndeki Evrim Tartışmaları Ayda BEKTAŞ	180
Modern-Seküler-Lâik Bilimin Bâtlı İnancı: Sebeplerin, Failsiz ve Öznesiz Hareket Ettiği İnancı Ayhan KÜFLÜOĞLU	189
Yaratılış Düşüncesinin Pozitif Psikoloji İlkeleri Çerçevesinde Pozitif Psikoterapideki Hikâye Anlatımı Tekniğine Uyarlanmasına Dair Örnekler Davut CEYLAN.....	203
Eski Doğu Akdeniz ve Mezopotamya Mitolojisinde İnsanoğlunun Yaratılışı Kübra KARAKÖZ	208
Evren ve İktisat Biliminin Dilinden Muhteşem Yaratılış Delilleri M. Said CEYHAN	222
Darvinizmin Sosyal Bilimler Yolculuğu Mahmut BOZAN.....	235
Yaratmanın Diller Düzeyinde Talim-i Esmâ ve Tecelli-i Esmâ ile Devamı Nafi YALÇIN	242
Sumerce-Akadca İki Dilli Metinler "Yaratılış Esastır" Diyor Sebahattin BAYRAM.....	250

5. DİNİ İLİMLER VE YARATILIŞ BİLDİRİLERİ

Kur'ân'a Göre Bütün Yaratılışın Allah'a İsnat Edilmesi Âdem DÖLEK.....	255
İnsanın İradî Fiillerinin Yaratılmasında Mülk-Melekût Bağlantısı Bünyamin DURAN.....	261
İmam Mâtürîdî'ye Göre Kur'ân'da Yaratmayla İlgili Kelimelerin Yoktan Yaratılışa Delaleti Meselesi Fehmi SOĞUKOĞLU.....	272
Yûnus Emre'nin Risâletü'n-Nushiyye Adlı Eserinde Yaratılış Düşüncesi Mustafa GÜNEŞ.....	278
Kur'ân'ın Yaratılış Prensipleriyle Seküler Bilim Anlayışının Eşyanın Oluşumuna Dair Genel Kabullerine Mukayeseli Bakış Fatih ÇELİKEL.....	288
Yaratılış ve Sürekliliğin Bilimsel ve Teolojik Temelleri Halil Ahmet KIRKKILIÇ, Abdulhak Halim ULAŞ.....	297
Zerrelerin Dilinden Yaratıcı ve Yaratılış İdris GÖRMEZ.....	309
Fen Bilimleri ve Din İlimlerinin Bütünleştirilmesinde Akl-İ Selim Prensipleri İlham MİRAC.....	317
"Nefs-İ Vâhide" ve "Eşi" İle İlgili Ayetlere Evrimci Yaklaşımların Değerlendirilmesi Veysel GÜLLÜCE, Mehmet GÖKTAŞ.....	328

6. EVRİM GÖRÜŞÜNÜ DEĞERLENDİRME BİLDİRİLERİ

Tatlı Su Midyesinin Sevk-İ İlahi İle Sergilediği Davranışlar, Evrim Görüşünü Çürütüyor Abdullah KESER.....	341
Tür, Yaratılışı Yansıtan Bir Kavramdır Âdem TATLI, Hüseyin ALLAHVERDİ.....	355
Evrim, Yaratılış ve Ateizm Hakkında Kategorik Değerlendirmeler Ediz SÖZÜER.....	361
Evrim Çıkmazı Olarak Transhümanizm Orhan GÜNGÖRMÜŞ.....	368
Evrim, Yaşamın Anlamsızlığı ve Hiçlik Osman KARAAĞAÇ.....	375
Abiyogenez ve Evrim Teorileri Üzerine Mantıksal Akıl Yürütme Selçuk ESKİÇUBUK.....	381
Ernst Mayr'ın "Evrim Nedir?" Kitabındaki Bilimsel Çelişkileri Suna Aygün ALLAHVERDİ.....	397

7. DERS MÜFREDATLARI VE YARATILIŞ BİLDİRİLERİ

İman Eğitiminde Ders Kitapları Eleştirisi ve Alternatif Bir Model Ediz SÖZÜER.....	411
İlk ve Ortaöğretim Öğretim Programlarında Yaratılış Eksenli İçeriklere Çok Disiplinli Yaklaşım Mehmet Baki ÖZTÜRK, İlyas KARA, Pınar UÇKAN.....	422

8. YARATILIŞ UZAYINDA YAPAY ZEKÂ EKSENİ BİLDİRİLERİ

Moravec Paradoksu

İbrahim BALCIOĞLU, Sefa SAYGILI 443

Yapay Zekâ Bilinç ve Yaratılış

Sefa SAYGILI 448

9. KONGRE AÇIKLAMALARI

Kongre Sonuç Bildirgesi-Türkçe 456

Congress Final Declaration 458

Yaratılış Manifestosu-Türkçe 460

Yaratılış Manifestosu-İngilizce 468

Açık Mektup-Türkçe 476

Açık Mektup-İngilizce 478

Önsöz

Üsküdar Üniversitesi olarak birçok alanda bilimsel çalışmalar yürüterek çözümler geliştirmek azmi ve amacı ile hareket ediyoruz. Dünyanın gelecekte daha yaşanabilir bir yer olması için bugünden atılacak adımların önemine inanıyoruz.

Bilimsel gerçeklerin sadece tek bir bakış açısıyla değil, birçok açıdan çok disiplinli ve bütüncül olarak ele alınmasının insanı çok daha geniş bir anlayışa ulaştıracağı düşüncesindeyiz.

Yakın geçmişte nörobilimde beyin ve bilinç çalışmaları bizi materyalizmin çöküşüne götürdü. Spinoza'nın yanılışı anlaşıldı. Akıllı tasarım tezi bir dış zekânın evreni tasarladığı artık bilimsel kabul ve onay görüyor. Nörobilim ve kuantum parçacık fiziğinde meydana gelen bilimsel gelişmelerden sonra varoluş ve maneviyat bilimin sınırları içerisine girmeye başladı. Madde temelli bir evren yaklaşımından enerji ve soyut bilgi temelli bir evren yaklaşımına geçildi. Her şeyin madde olmadığı, ondan önce mana ve soyut bilgi geldiği ve ardından somut bilgi ve maddenin oluştuğu kabul edildi. Bu gelişmeler ışığında bilimin farklı tezler ortaya atmasıyla varoluş ve yaratılış yeniden analiz edilmeye başlandı.

2017 yılından beri de Türkiye'de yaratılış konusu üniversite ortamında ele alınmaktadır. Yaratılış artık üniversitelerin bilimsel çalışacağı bir alan haline geldi. Yaratılış bilimsel çalışma laboratuvarına girdi.

Bu çerçevede varlık âlemini ve olayları sadece materyalist ve pozitivist bir yaklaşım yerine bilimler ve disiplinler arası araştırmalar ışığında ve bütüncül bir bilim bakışı ile Allah'ın isim ve sıfatlarıyla açıklamanın ve O'na nispet etmenin gerçekçi bir yol olduğunu değerlendirmekteyiz.

Uluslararası Bilimler Işığında Yaratılış Kongrelerinin öncelikli hedefleri arasında, yaratılış konusunda bilim camiasında farkındalık oluşturmak, düşünce ufku katkısı sağlamak ve ilmi veriler doğrultusunda yaratılış gerçeğini, evrenin ve insanın yaratıldığını merkeze alarak bilim insanlarına ve genç nesillere yeni bir bakış açısı ile sunmaktır.

Bu kongrelerin dünyada bu alanda yapılacak çalışmalara önemli katkılar yaptığını ve yapacağına inanıyoruz. Bu kapsamda 24-26 Ekim 2024 tarihlerinde Üsküdar Üniversitesinde **VIII. Uluslararası Bilimler Işığında Yaratılış Kongresi**'ni düzenledik.

Kongremize Türkiye'den ve ülke dışından birçok değerli bilim insanı, araştırmacı, düşünür ve yazarın yaratılışın bilimsel olarak ele alınmasına katkıda bulunmasından büyük bir memnuniyet ve onur duyduk.

Kongremiz ayrıca TÜBİTAK Bilim İnsanı Destek Programları Başkanlığı (BİDEB) tarafından ilgili mevzuat doğrultusunda desteklenmeye uygun bulunmuştur. Bu değerli destekleri için TÜBİTAK ve BİDEB'e teşekkür ederiz.

Şimdi de kongremize katılım ile ilgili kısa bilgi vermek istiyorum:

Yurt içinden 80 bildiri ve yurt dışından (ABD, Libya ve Endonezya) 6 bildiri ile katılım gerçekleşti.

Yurtiçinde 41 Devlet ve Vakıf üniversitesinden, çeşitli kamu ve özel kurumlardan ve emekli olmuş akademisyenlerden bildirilerle katılımlar oldu.

Türkçe ve İngilizce yapılan Açılış Oturumu konuşmaları simültane olarak çevrildi. İkinci gün ilk oturum çevrimiçi ve İngilizce olarak yapıldı.

İlk gün 2 ayrı salonda 8 oturum, ikinci gün 2 ayrı salonda 10 oturum ve üçüncü gün 1 salonda 6 oturum gerçekleştirildi.

Kongrede sunulan tebliğlerden sahiplerinin onayı ile 48 adedi bu Kongre Bildiri Kitabında yayınlanmıştır. Tamamı yaratılış farklı açılardan ele alan bu tebliğlerden 12 tanesi Fen ve Sağlık Bilimleri, 10 tanesi Sosyal Bilimler, 9 tanesi Din İlimleri, 8 tanesi Evrim görüşünün değerlendirmesi, 2 tanesi Eğitim ve Müfredat, 2 tanesi Yapay Zekâ alanları ile ilgilidir.

Ayrıca VIII. Uluslararası Bilimler Işığında Yaratılış Kongresi'nin sonunda bilim dünyası ve kamuoyuna hitaben hazırlanan Kongre Sonuç Bildirgesini, Yaratılış Manifestosunu ve Açık Mektubu da bu kitapta bulacaksınız.

Kongremizin bilim dünyasına, milletimize ve insanlığa yararlı olmasını dilerken katkı ve destekte bulunan tüm kurum ve kişilere Üsküdar Üniversitesi adına teşekkürlerimizi sunmak isterim.

Dr. Öğr. Üyesi Nafi YALÇIN

Editör

MEZOPOTAMYA DİNLERİNDE YARATILIŞ¹

CREATION IN MESOPOTAMIAN RELIGIONS

Alparslan AÇIKGENÇ²

ÖZET

Kadim kültürler, çalışma alanı olarak antropoloji disiplinini ilgilendiren konulardır. Bu kültürlerin ve inançların Kur'an'daki peygamber kıssaları açısından incelenmesi gerekmektedir. Aksi halde günümüze kadar olan gelişmelerde antropoloji tamamen seküler ve dini dışlayan bir bakış açısının elinde yanlış yönlere doğru sürüklenmektedir. Mezopotamya gibi eski medeniyetlerde dini inançlar dikkatlice incelenirse birçok kavramın yanlış tercüme edildiği görülmektedir.

Burada bakış açıları ters yönde olan iki temel değerlendirme mevcuttur: Birincisi, dindışı bakış açısı olarak dinler, tarih içinde insanlar tarafından yavaş yavaş tarih içerisinde çeşitli psikolojik ve/veya sosyo-kültürel etkenlerle geliştirildiğini savunan değerlendirmeler; ikincisi ise bizim geliştirmeye çalışacağımız peygamber kıssaları bakış açısından yapılacak olan değerlendirmedir. Bu ikinci bakış açısı Kur'an'dan temellendiği için buna Kur'anî bakış açısı diyelim. Bu bakış açısından bakıldığı zaman kadim kültürlerin hepsinde bir yaratma inancı görülmektedir. Ancak bunların Peygamber kıssalarına göre Kur'an bakış açısından değerlendirilmesi gerekir.

Bu çalışmamızda ilk defa kadim Mezopotamya kültürlerindeki dini inançlarda yaratma inancını inceleyerek nazari bir çerçeve oluşturmaya çalışacağız. Böylece bu çerçeveden antropolojik olarak da bu dini inançların nasıl değerlendirilebileceğine ışık tutmaya çalışacağız. Temel olarak kullanacağımız kaynaklar Sümer ve Asur tabletlerinde yaratılışla ilgili olan hikâyeler olacaktır. Ancak Gilgamiş destanına da atıflarla konuyu tahlil etmeye çalışacağız.

Anahtar kelimeler: Yaratılış, Gayb âlemi, Peygamber kıssaları, Asur yaratılış tabletleri, Mezopotamya medeniyeti, Gilgamiş Destanı, Sümer Dini

ABSTRACT

The study of ancient cultures is of interest to the discipline of anthropology. These cultures and their beliefs need to be examined in terms of the prophet stories in the Qur'an. Otherwise, in the developments up to the present day, anthropology is being dragged in the wrong direction in the hands of a completely secular

1 Bu çalışma 24-26 Ekim 2024 tarihleri arasında Üsküdar Üniversitesi'nde düzenlenen VIII. Uluslararası Bilimler Işığında Yaratılış Kongresinde sunulan "Mezopotamya Dinlerinde Yaratılış" başlıklı bildirden türetilmiştir.

2 Prof. Dr. Türkiye Bilimler Akademisi, İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul, E-posta: acikgenc@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5862-1737

and religion-excluding perspective. A careful examination of religious beliefs in ancient civilizations such as Mesopotamia shows that many concepts have been mistranslated.

There are two main considerations here, with opposite perspectives: First, from a non-religious point of view, which argues that religions were developed gradually by humans in history through various psychological and/or socio-cultural factors; and second, from the point of view of prophetic parables, which we will try to develop. Since this second perspective is based on the Qur'an, let us call it the Qur'anic perspective. From this point of view, there is a belief in creation in all ancient cultures. However, according to the Prophet's parables, they need to be evaluated from a Qur'anic perspective.

In this study, for the first time, we will try to create a theoretical framework by examining the belief in creation in the religious beliefs of ancient Mesopotamian cultures. Thus, from this framework, we will try to shed light on how these religious beliefs can be evaluated anthropologically. The main sources we will use are the Sumerian and Assyrian tablets, which contain the story of creation. However, we will try to analyze the subject also with references to the Gilgamesh epic.

Keywords: Creation, unseen world, Prophet Stories, Assyrian creation tablets, Mesopotamian civilization, Epic of Gilgamesh, Sumerian Religion

1. Giriş

Günümüzde kadim kültür ve medeniyetleri inceleyen antropoloji, tarih ve arkeoloji gibi bilimlerde birtakım ön kabullerden yola çıkılmaktadır. Bu ön kabullerin denebilir ki hepsinde ortak bir özellik var; o da dinlerdeki yaratılış söylemlerini tamamen dışlamalarıdır. Bunun en önemli nedeni dinin ne olduğunu bilmemeleridir. Ya da dinden anladıkları sadece kendi hayallerinde ürettikleri birtakım tarihi olaylardan hayali canlandırmalar vasıtasıyla vehmi kullanarak ürettikleri bir din kavramıdır. Böyle olunca din kavramını ve olgusunu insanların uydurduklarını söylemektedirler. İnsanların uydurarak geliştirdikleri din anlayışında birtakım etkilerden hareketle bilim insanları sosyolojik, psikolojik ve antropolojik din teorileri geliştirmişlerdir. Bunları karşısına alan bir de ilahi din anlayışı vardır. Bu anlayış vahiyle Allah tarafından seçilmiş elçilere gönderdiği ve "semavi din" olarak adlandırılan anlayıştır. Buradan hareketle denebilir ki, en kapsamlı anlamı ile sadece iki din anlayışı vardır: 1. Vahiyle bildirilen bir ilahi din anlayışı; 2. İnsanların belli açıklamalarla geliştirdikleri beşerî din anlayışlarıdır. Şimdi yaratılış ile ilgili görüşlerin tahlilinden önce ele alınması gereken bu din anlayışları ve bunlardan çıkarılan antropoloji yöntemleridir. Çünkü kadim medeniyetlerin yaratılış ile ilgili yazıtları ve arkeolojik kazılardan ele geçirilen buluntuların değerlendirilmesi bu bozuk din anlayışına dayalı olan antropolojik yöntemlerdir.

İlk önce soracağımız soru şudur: İnsan bütün bilgi kuvvelerini kullanarak bir din kavramı ve bu kavram etrafında bütünleşmiş bir hayat nizamı kurgulayabilir mi? Bunu cevaplayabilmek için önce dinin mahiyetine bakmamız gerekir. Din, insanüstü bir varlık kabullendiği için bu varlığın mahiyetine nüfuz edebilecek bilgi kuvvelerine ihtiyaç vardır. Burada açık bir tezat görebiliriz: insanın insanüstü bir duruma geçmesi tam anlamıyla bir tezat oluşturmaktadır. İnsanın kendini aşip kendi varlığının ötesinde bir varlığa hükmetmesi aklen ve mantıken mümkün değildir. Bilindiği gibi felsefede biz buna insanın aşkın olanı bilecek bir mahiyet kazanması diyoruz. Ancak insan böyle bir mahiyette değildir. Bunu mantık kuralı olarak biliyoruz. Bu kesinleşmiş kurala göre insan zihni sadece ve sadece bilinenden bilinmeyene doğru ilerler. Bu demektir ki bildiğimiz bir şey olmazsa asla başka bir bilmediğimizi de bilemeyiz. Büyük İslam filozofu ve mantıkçısı Kazvinî al-Katibî (ö. 675/1277) mantığa dair meşhur *Şemsiye* adlı eserinin girişinde bu mantık ilkesini gayet güzel ve öz olarak şöyle ifade etmektedir:

Bilgi, ya sadece bir şeyin suretinin akılda hâsıl olmasından ibaret olan kavramdır (tasavvur), ya da bir hükümle birlikte olan kavramdır. Hüküm ise bir şeyin başka bir şeye olumlu veya olumsuz olarak isnad edilmesidir. [örnek: masa siyahtır. Burada siyahlık olumlu olarak masaya isnad edilmiştir.] Buna da tasdik (önerme) denir. Kavram ve önermenin hepsi ne bedihîdir ne de nazarîdir. [Bilgimizin tamamı ya kavram ya da önermeden ibaret olduğunu göre] bunların hepsi bedihî olsa o zaman her şeyi bildik [çünkü bedihî demek apaçık olan bilgi demektir ve bunları biz aklımızla derhal biliriz, meselâ bir şeyin parçası bütününden küçüktür önermesi gibi]. Diğer taraftan bilgilerimizin tamamı nazarî olsa [yani çalışarak elde ettiğimiz bilgilerden olsa] o zaman ya kısır döngü ya da teselsül olurdu.³

3 Ebü'l-Hasen Necmüddîn Debîrân Alî b. Ömer b. Alî el-Kâtibî. *er-Risâletü's-şemsiyye fi'l-kavâ'idil-mantıkiyye* tahkik, çeviri ve şerh yapan Ferruh Özpılavcı (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 56-7. Köşeli parantezler içinde verilen açıklamalar şahsıma aittir. Buradaki tercüme bazı değişikliklerle alınmıştır.

Burada anlatılanlar aslında Kant'ın ancak 18. Yüzyılın sonlarında *Saf Aklın Eleştirisi* adlı eserinde ispatlayabildiği epistemolojik bir ilkedir. Buna göre bizim aklımız kendinde tecrübe öncesi bulunan birtakım saf kavramlar olmadan dış dünyadan algıladığımız izlenimleri asla bilgiye dönüştüremez. Kant (1965, s. 93) bu ilkeyi çok güzel bir şekilde şöyle ifade etmiştir: “muhtevassız düşünce boş olduğu gibi tecrübi algılar kavram olmadan kördür.”⁴ Burada Kant'ın söylediğini Kazvinî'nin kavramları ile ifade edecek olursak şöyle diyebiliriz: “bilgi nazari kavramlar olmadan boştur, yani tamamen muhtevassız içi boş kavramlardan ibaret olur; ancak nazari kavramlar da bedihî bilgi olmadan kördür.” Bu durumda bilgi ancak bu iki tür bilgini birleşmesi ile mümkündür. Kant'ın bununla ilgili yaptığı açıklama şöyledir:

*Şimdi tüm tecrübeler gerçekten de verili, yani görünen bir nesne kavramı içerir. Nesnelere kavramları, genel olarak, a priori [Kazvinî bunu “bedihî” olarak ifade etmiştir] koşulları olarak tüm tecrübi bilginin temelini oluşturur. Bu nedenle, bedihî kavramlar olarak kategorilerin nesnel geçerliliği, düşünce biçimi söz konusu olduğunda, yalnızca onlar aracılığıyla tecrübenin mümkün olduğu gerçeğine dayanır.*⁵

Kesinleşmiş olan bu mantık ilkesinden hareketle dinin nasıl oluştuğunu açıklayacak olursak diyebiliriz ki dinin iki yönü vardır: **birinci ve temel olan asıl yön** “aşkın” olan yöndür ki bu yönle ilgili hiçbir insan kuvvesi, ilgili kavramların muhtevassını doldurabilecek ve dolayısıyla anlamlı bilgiye dönüştürecek özelliğe sahip değildir. Yani bu yön itibarıyla biz bir kavram üretecek olursak içeri doldurabileceğimiz bir tecrübi bağlantı olmadığı için kavram havada asılı kalacaktır. Dinin “iman” olarak nitelendirdiği bu aşkın yön ancak Allah'ın gönderdiği bir vahiyle anlamlı muhteva kazanmıştır. Yine bir örnekle açıklayacak olursak diyebiliriz ki, kâinatın bir yaratıcısı olması ve nasıl bir yaratıcı olduğunun bilinmesi, bizimle olan ilişkisi, neden her şeyi yarattığı, varlığın geleceğinin nasıl olacağı gibi konuları bilmemiz asla mümkün değildir. Ancak vahiyle bunlar açıklanmış ise o kadarını bilebiliriz. Bunlar hakkında elde edebileceğimiz hiçbir bilgi yeteneğimiz yoktur. Onun için bu konularla ilgili düşünerek birtakım kavramlar üretebiliriz ancak bu kavramlar vahiyden bağımsız olursa içi boştur, gerçek anlamda bilgi değildirler. Dinin **ikinci yönü** ise bu dünyadaki hayatımızla ilgili olduğu için bu dünya hayatına yön vermek üzere “şeriat” adı verilen bazı kurallar ve uygulamalar sistemi verilmektedir. Bu yön şüphesiz ki bilgimize açıktır, yani bilgi üretebildiğimiz konulardır. Zaten din böyle olmasaydı dini burada yaşamamız da mümkün olmazdı.

Bu uzun epistemolojik açıklamaları yapmamızın nedeni insanların birinci yön itibarıyla din hakkında bilgi üretemeyecekleridir. Bu hususa ilişkin bir bilgi ileri sürmüşlerse bunun dayandığı önceden bildikleri bir kavram ve bilgi kırıntısının ellerine geçmiş olmasındandır. Bu bilgi kırıntısı şüphesiz ki daha önce gelen vahiyle insanlara ulaşmıştır. Yine buna bir örnek verebiliriz: Allah'ın varlığı hakkındaki bilgilerimiz vahye dayanmaktadır. Şayet vahiy olmasaydı biz sadece kâinatın bir sebebi olması gerektiği fikrinde kalırdık ve daha ileri gidemezdik. Yani, kâinatın sebebi olan şeyden bu sebebin bir yaratıcı olması fikrine ve bu yaratıcının da Allah veya diğer dillerde hangi kelime ile ifade edilirse edilsin, ilah olduğuna bizi ileten bir akli bağ mevcut değildir. İlk peygamber olan insana gelen bir vahiyle veya “bildirmeyle”; kâinatın varlığı bir yaratıcı ile olmuştur ve bu yaratıcı sizi bu dünyaya bir gaye için göndermiştir; sizi seven koruyup gözetken bu yaratıcı Allah'tır gibi açıklamadan sonra insanlık tarihinde ilk defa dinin bu aşkın yönü teşekkül etmiştir. Şimdi insanlar daha önce kâinatın bir sebebi olduğunu biliyorlardı ama “tanrı” kavramını bilmiyorlardı, vahiyle bunu öğrendiler ve böylece yeni bir kavram elde ettiler. Artık vahiyden öğrendikleri bu kavramdan hareketle yeni fikirler üretebilirlerdi ve ürettiler. Böylece ilk gelen din tahrif edilmiş oldu. Çünkü insanlar vahiyle gelenle yetinmiyorlar; boş ve yararsız hatta zararlı merak sayesinde bu meraklarını gidermek için veya diğer bazı saiklerle din ve Allah hakkında vahye dayanmayan yeni fikirler türettiler. Bu durumda antropolojik olarak kadim kültürleri incelemede nasıl bir yol izlememiz gerektiğini ortaya koymalıyız.

2. Kadim Kültürlerde İnanç Sistemlerini İnceleme Yöntemi

Şimdiye kadar antropologların ve arkeologların eski toplumlardaki dini inançları incelemede ve yorumlayarak açıklamalarında kullandıkları yöntem sadece din olgusunu toplumsal bir olgu olarak ele almalarıdır. Hâlbuki dinin sadece uygulama yönü toplumla ilgilenir; yukarıda açıklamaya çalıştığımız, dinin tamamen gayba dair olmasıdır ve felsefi açıdan aşkın olarak ifade edilen alan, sadece insan bilgi yetenekleri ile asla bilinmeyecek olan imanî yönü olup bu çalışmalarda dışlanmaktadır. Bu yön dışlanırsa sadece aklımız kullanarak açıklama ve

4 Immanuel Kant. *Critique of Pure Reason*, İngilizceye çeviren Norman Kemp Smith (New York: St Martin's Press, 1965), 93.

5 Kant, a.e., 126.

yorumlar yapmak durumunda kalırız ve Kazvinî ile Kant'ın da dediği gibi hayali bilgiler üretmek zorunda kalırız ki bunların doğru olduğunu kimse söyleyemez. Bu yaklaşımla din sadece bir insan olgusuna dönüşmüş olur ve vahiyle gelen ilahi yön tamamen devre dışı kalır. Böyle eksik bir yöntemle eski kültürler incelenemez. Bunu daha iyi açıklayabilmek için kullanılması gereken yöntemi teklif ederken bir temsil ile konuyu açmaya çalışalım.

İnsan bilgi sisteminin bir özelliği olan yukarıda özetlediğimiz mantık ilkesini açıklamak için şöyle bir temsil verelim. Zifiri karanlıkta gideceği yere ulaşmak için çalışan bir insan düşünelim: bu insan iki şeye muhtaçtır: Birincisi, karanlıkta görebilmek için elinde bir ışık olmalıdır. İkincisi, elindeki ışık önünü görmesini sağlar ancak gideceği yönü göstermez, onun için yol gösteren bir harita veya bir rehber ihtiyacı duyar. İşte din, gayba dair konuları aydınlattığı için bize bu konularda rehberlik etmektedir. Aklımız ve akıl ile elde ettiğimiz bilim ve benzeri bilgiler ise ışık gibidir önümüzü görmeyi sağlarlar. Ama bir kimse dese ki “benim rehber ihtiyacım yok, elimde ışığım var bu yeterlidir” karşısına çıkan birçok dehlizler ve tehlikeli geçitlerden yanlış yollara saptığı için tamamen kaybolur ve gideceği mahall-i ikametini bulamayarak hayatını kaybeder. Bediüzzaman'ın 23. Söz'de anlattığı hayali temsilde olduğu gibi insanın mahiyetinde “iki vecih var. Birisi: Enâniyet cihetinde şu hayat-ı dünyeviyeye nâzırdır. Diğeri: Ubûdiyet cihetinde hayat-ı ebediyeye bakar.”⁶ “Enâniyetine i'timâd eden, zulûmât-ı gaflete düşer, dalâlet karanlığına mübtelâ olur o cep feneri hükmünde nâkıs ve dalâlet-âlûd ma'lûmât ile” büsbütün yolunu kaybeder. “Eğer hidayet-i ilâhiyeye (kulak verse), îmân kalbine girse, nefsin fir'avuniyeti kırılrsa, Kitabullâh'ı dinlese; o ... vakit, birden kâinât bir gündüz rengini alır; nur-u ilâhî ile dolar.”⁷ Demek ki kendi bilgisine güvenen gaybi konularda yolunu kaybeder, elindeki fener hükmünde olan akli ve bilgisi ona bu yolda rehberlik edemez. Gaybın tek rehberi ilahi yol gösterici olan ve kendini hidayet rehberi olarak tanımlayan vahiydir. Bu temsilde olduğu gibi eski kavimlere dair elde ettiğimiz arkeolojik bulgular ve diğer varsa yazılı belgeler bize ışık tutarlar. Aklımızla bunları yorumlarken akıl da yine bu bilgileri daha da aydınlatarak ışık miktarına katkı sağlar. Ama bu elde edilen malumatlar gaybî bilgiler ise yani aşkın alana dair ise o zaman akıl ve belgeler yeterli olmazlar. Bunlara ilaveten yol gösterici vahiyler kullanılmalıdır. Aksi halde saf, tek taraflı bilgilerle gitmemiz yanlış sonuçlara varmamıza yol açacaktır.

Durum böyle olunca kadim medeniyetlerdeki dini bilgileri de bu dengeli olan vahiy-akıl-belgeler terazisi ile tartarak öyle değerlendirmek gerekir. Aksi halde kendi zihninde uydurduğu bir din anlayışı ile çok eski çağlardaki toplumların din anlayışlarını ve inançlarını değerlendiren evvelki misalde olan cep feneri hükmündeki eksik ve dalâletle karışık olan malumatı ile değerlendirmelere girerek insanları da bu konuda yanıltırlar. Bu durumda kadim medeniyetlerdeki dini inanç ve din içerikli olan destan ve mitolojileri yorumlarken elde ettiğimiz tarihi bilgileri ve aklımızı mantığımızı yolumuzu aydınlatan ışık olarak kullanırken o bilgileri Kur'an'daki özellikle peygamber kıssalarını ve diğer gayba dair bilgileri yol gösterici olarak kullanarak ona göre değerlendirmemiz gerekir. Zira bugün elimizde kalan gayba dair en doğru bilgileri veren tek sahîh kaynak sadece Kur'an'dır. Diğer dini kitaplar vahiy mahsulü de olsalar artık o kadar çok tahrife uğramışlardır ki tam manasıyla bu hususlarda yol gösterici olamazlar. Ancak ufak bazı işaretleri onlardan çıkarmak mümkün olabilir. Bu durumda arkeolojik bulguları göz ardı edemeyiz, bunlardan geçmişe dair izler bulmak mümkün ancak bunları yorumlarken adeta karanlıkta kalmış bir durumda olduğumuzdan elimizde bulunan aydınlatıcı ışığa ek olarak vahiyle gelen bilgileri de yol gösterici işaretler olarak kullanmamız gerekir. Belki birisi diyebilir ki Kur'an ve diğer kutsal kitaplar bu konuda bir şey söylemediği için tarihte yöntem olarak kullanılamaz. Bu doğrudur, vahyin amacı bize tarihi bilgi vermek değildir ve Kur'an da bir tarih kitabı değildir. Onun için akıl, yani felsefi ve açıklayıcı bilgileri aydınlatıcı ışık olarak kullanıyoruz ancak bunlara ilaveten yorum gerektirdiği için ve yorumun da bu içinde yaşadığımız dünyayı aşan varlık âlemine girdiği için o âlemi bize en iyi açıklayan vahiy kaynağını rehber olarak kullanmalıyız. Bu hususta Kur'an'daki peygamber kıssaları bunlarla doğrudan ilgilidir, tarih olmayan bu ibret dolu hikâyeler bize tarih için kavramsal çerçeve vermektedir.

Bu açıklamalar çerçevesinde kadim kültür ve medeniyetlerin dini inanç ve mitolojilerini veya destanlarını, şayet varsa kutsal metinlerini değerlendirirken ve bunlardan birtakım sonuçlar çıkarırken doğru yorumlamalıyız. Bunun için önerdiğimiz yöntem üç temel taşıyıcı unsurdan oluşmaktadır: 1. Elde edilen buluntular, yazılı, yazısız belgeler; 2. Mantıklı ve akılcı yorumlar, bunu akıl ayağı olarak ifade edebiliriz; 3. Yorum ayağı olarak da ifade edebileceğimiz vahyin veya daha doğrusu Kur'an'daki peygamber kıssalarının rehberliğidir. Ancak vahyin rehberliğinin iyi anlaşılması gerektiğinden bu hususu biraz ayrıntılı olarak değerlendirmeye çalışalım.

6 Bediüzzaman Said Nursi. *Sözler*, 23. Söz, İkinci Mebhas, İkinci Nükte. Bu şekilde verilen atıflarla Risalelerdeki alıntılar hangi baskı olursa olsun gayet rahat bulunabilir. Onun için eserin yayınevi ve tarihini vermemize gerek kalmamaktadır. İstenirse Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığının yayınladığı nüshalarda daha rahat bulunabilir.

7 Bediüzzaman Said Nursi. *Sözler*, 23. Söz, Birinci Mebhas, İkinci Nokta.

3. Vahiy Rehberliğinin Yorumlanması

Metodoloji açısından şunu belirlemiş olduk: yaratılış ile ilgili görüşlerin tahlilinden önce ele alınması gereken doğru din anlayışı ve bunlardan çıkarılan antropolojik yöntemlerin doğru bir şekilde ortaya konmasıdır. Çünkü kadim medeniyetlerin yaratılış ile ilgili yazıtların ve arkeolojik kazılardan ele geçirilen buluntuların değerlendirilerek yorumlanması doğru bir din anlayışına dayalı olan antropolojik yöntemler bize yaratılışın hakikatini yansıtabilir. Bunun asıl nedeni ise bütün dinlerde ilk yaratılış mecaz ifadelerle daha ziyade temsili olarak anlatılmış olmalarıdır. Bu anlatımlarda konuyu bilimsel teorilerde olduğu gibi kapsamlı bir şekilde ifade edebilmek için yeterli ayrıntı bulunmamaktadır. Onun için konuya çok dikkatli yaklaşmak gerekir. Biz insanların psikolojik bir özelliği ayrıntıları merak ederek tam bir şekilde yaratılışın açıklanmasını arzulamamızdır. Bunun için vahiyle gönderilenle yetinmeyip eski çağlardaki insanlar günümüzde de olduğu gibi akıllarına uyacak şekilde bu tür olaylarla ilgili ayrıntıları hikâyeleştirip efsaneye dönüştürmüşlerdir. Bu tür efsaneleştirmeyi hadislerde de görmekteyiz. Burada hadislerdeki yaratılış anlatımlarının efsane olduğunu ima etmek istemiyoruz. Ancak Peygamberimizin (a.s.m.) sahabeleri de insan olduklarından şüphesiz ki onlar da nasıl yaratıldıklarını ve kâinatın nasıl yaratıldığını merak edip soruyorlardı. Bu tür sorulara farklı zamanlarda farklı cevaplar verildiğini biliyoruz. Mesela, Ahmet Avni Konuk'un şu hadise getirdiği yoruma bakalım:

Etvâr-ı hilkat: (s.a.v.) Efendimiz buyururlar ki: "Allah Teâlâ bir büyük beyaz inci yarattı; celâl ve heybeti ile nazar etti; hayâdan eridi. Onun yarısı su ve yarısı ateş oldu. Ondandır bir duman hâsıl oldu. Semâvâtı dumandan ve arzı onun köpüğünden halk eyledi. İmdi onun arşı su üzerinde vâki' oldu."⁸

Bu anlatım şüphesiz ki, o zamandaki insanların anlayışına hitap ediyordu. Büyük ihtimalle onlar hadiste geçen "inci", "su", "ateş", "duman", "köpük" ve "arş" gibi mecazî kavramları yorumlamadan sözlük anlamlarında alıyorlardı. Bu anlayışa göre o zaman ve günümüze kadar neredeyse birçok halk kitleleri hadisi ayrıntılayarak çeşitli yaratılış hikâyeleri geliştirmişlerdir. Bunlar efsanedir çünkü bu hadis yorumsuz kullanılamaz. Mesela günümüzdeki ulaşılan bilim seviyesinde bir kimse büyük patlama teorisini kabul ederse "büyük beyaz inci" büyük patlamanın başlangıç noktası olarak yorumlayacaktır. Bu yorum doğru mudur? Bunu bilemeyiz çünkü ileride bilimsel gelişmelerle kâinatın oluşumu ile ilgili farklı bilimsel teoriler geliştirilebilir. Bilim devamlı gelişmektedir. Ancak gerçek olan bu hadisin söylediğidir ki yorumunu tam olarak bulmak çok zordur. Hadiste geçenler dikkat edilirse her asırdaki bilimsel teorilere uydurulacak şekilde yoruma gayet açık bir temsiller zincirinden ibarettir. Kur'an'ın ve Kur'an'dan önce gelen diğer vahiylerin de kullandığı yöntem budur. Yani vahiy insanların hiçbir zaman bu dünyada asla kavrayamayacağı meseleleri teşbih lisanıyla anlatarak her türlü yoruma açık bırakmıştır ki bir taraftan insanların merakı tatmin olurken diğer taraftan bilimsel gelişmelere uygulanabilmesi için elastiki kavramlarla anlatılmıştır. Zaten vahyin mucize olması onun bu külli anlayışa uyan temsili anlatımıdır. Allah'tan başka hiç kimse böyle her zamanda geçerli olabilecek bir anlatım yapamadığı için Kur'an mucizedir ve insanların bundan şüphesi varsa Kur'an'ı taklid ederek bir eser vermeye davet edilmektedir.⁹ Biz burada Avni Konuk'un derûnî yorumunu bir başka örnek teşkil etmesi açısından vermekle şimdilik yetinelim:

*"Allah Teâlâ bir büyük beyaz inci yarattı; celâl ve heybeti ile nazar etti; hayâdan eridi. Onun yarısı su ve yarısı ateş oldu. Ondandır bir duman hâsıl oldu. Semâvâtı dumandan ve arzı onun köpüğünden halkeyledi. İmdi onun arşı su üzerinde vâki' oldu."*²⁸ "Allah Teâlâ'dan murâd, vücûd-ı mutlakın "mertebe-i vahdet"idir.

"Halk'ın ma'nâsı zuhûr ve izhârdır. "Büyük bir beyaz inci"den murâd "hakikat-i insânîyye" mertebesi olan "akl-ı evvel"dir ki, buna "mertebe-i vâhidiyyet" de derler. Akl-ı evvele "celâl ve heybeti ile nazar" etmesinden murâd, akl-ı evvelin mebbe'-i gayriyyet olan "mertebe-i rûh"a tenezzülüdür; ve bu tenezzülden hâsıl olan [m/50] gayriyyet nikâbı ile vücûd-ı mutlakın tesettürüdür. Zîrâ "nazar-ı

8 Ahmed Avni Konuk. *Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 2 cilt, yayına hazırlayanlar ve yeni harflere çevirenler, Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, v.d. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 1: 49. Bu hadisle ilgili 28. dipnotu da bu eserden alıntılıyoruz: "Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, I, s. 330; Baklî, *Meşrebü'l-Ervâh*, s. 11; *Fütûhât-ı Mekkiyye*, I, s. 18. Bu rivâyet Cendî, Kâşânî, Kayserî, Harezmi ve Bâlî Efendi şerhlerinin Eyyûb Fassı'nda yer alır. Ahmed Avni Bey de Eyyûb Fassı'nı şerh ederken rivâyete tekrar yer verecektir. Ayrıca İbnü'l-Arabî *Tedbîrât*'inin ilk cümlelerinde bu hadisin meâlini aktarmıştır. Ahmed Avni Bey'in *Tedbîrât*'taki ibârelerden hareketle bu rivâyete yer veriş için bk. Konuk, *Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi*, s. 1-5."

9 Şu âyetler bu hususta gayet açıktır: "Kulumuza indirdiğimiz kitaptan dolayı bir şüphe içinde iseniz onun benzeri bir sûre de siz getirin, Allah'tan başka taptıklarınızı da yardıma çağırın; eğer iddianızda samimi iseniz!" (Bakara, 2/23). Yine şu âyet: "Yoksa "Onu (Muhammed) uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Eğer iddianızda doğru iseniz, o zaman onun benzeri bir sûre de siz getirin bakalım; Allah'tan başka çağırabildiklerinizi de yardımınıza çağırın!" (Yunus, 10/38). Meallerin alındığı site Diyanet İşleri Başkanlığı: <https://kuran.diyanet.gov.tr/Tefsir/>

cemâl”, vech-i Hakk’ın kendi nuru ile tecellîsidir ki, bunda tesettür yoktur. “Nazar-ı celâl”, vech-i Hakk’ın libâs-ı gayriyyet ile ihticâbı olduğundan, bittabî’ bunda tesettür vardır. “Gayriyyet”ten murâd mutlakiyetten mukayyediye tenezzül ve mutlakın mukayyede ihtifâsidir. “Dürre-i beyzâ”nın erimesi, vücûd-ı vâhidiyyetin isneyniyet ile takayyüd ederek, akl-ı küllün kendi nefsinde mütelâşî olduğu hinde, ona nefes-i Rahmânîsi ile vücûd-ı hâricî bahşetmesi ve bu nefes-i Rahmânî ile ona fezâda vücûd-ı hâricî bahşını müteâkib merkezin “ateş” ve muhîtin teberrüd ile “su” olmasına işârettir; ve “seb’a semâvât” ta’bîr ettiğimiz seb’a-i seyyâremizin, bu duman hâlindeki sehâb-ı muzîden ve arzın dahi onun tekâsüfünden mahlûk olduğuna; ve “arş” mülk-i dünyâ ma’nâsına olup, avâlim-i şehâdiyye emlâk-i ilâhiyyeden bulunduğu; ve sehâb-ı muzî arşın temeli olduğu cihetle, arş-ı ilâhî su üzerinde vâki’ olduğuna remz olunur.”¹⁰

Bu derûnî açıklama daha sonra kendi zamanında astronomi ve fizik bilimlerinin ulaştığı bilgiler açısından da yorumunu vermektedir, şöyle ki (daha rahat anlaşılması için sadeleştirilmiş nüshadan alıntılıyorum):

Astronomi âlimleri derler ki: “Yıldızlar ve gezegenler, hallerinin başlangıcında bir bulut hâlinde olup, derece derece küreler şeklinde yoğunlaşmışlardır. Bu gaz halindeki bulut, bu kapsam olan âlem küresi başlangıçta aynı cins ve hidrojen bile hafif bir gazdan oluşmuştur. Merkeze doğru bütün ferdi olan parçaların çekilmesi ve bundan meydana gelen gittikçe artan yoğunlaşma ve merkeze doğru olan hareketin ısıya dönüşmesi ve oluşan ısının sebep olduğu ilk kimyevi karışımlar ve elektriğin te’sîri ve türü bir diğerinden türeyen tabîata âit kuvvetlerin muhtelif fiilleri ve te’sîrleri, hidrojen, oksijen, karbon, azot, sodyum, kalsiyum, demir, magnezyum vb. gibi ilk elementlerin oluşumuna sebep olup maden türleri, bir diğerinden ayrı ve farklı olurlar.

Isının meydana gelmesi ferdi olan parçaların hareketindedir. Çünkü hareket ısıya dönüşür. Ve ısı da bir çeşit hareketten başka bir şey değildir. Şimdi bulut halindeki yıldızın birleşimine dâhil olan yukarıdaki elementler bugün güneşte yanmakta olduğu gibi, şiddetli ateş hâlinde bulunur. Ve bu ateş küresi soğumaya başlayınca ateş suya dönmüş olur. Bu iki akışkan, fiziken zıtlar ise de, kimyâca ayn-ı unsurların bileşkeleridir. Ve nitekim günümüzde, yer küremizin etrâfında dalgalanan denizler hidrojen, oksijen ve sodyumdan oluşmuştur. Isı tenezzül ettiği ve havaya âit buharlar yoğunlaştığı zaman, durmadan yer değiştiren yüzeyinin volkanik patlamaları içinde henüz soğumayan sular içinde yarı akıcı, yarı katı, hamur gibi, esnek ve birbirinden farklı olan karbon birleşiklerinden, ya’nî yapışkan balçıktan ilk bitkiler ve hayvanlar husule gelmeye başlar.”

Demek ki, bu hadîs-i şerîf: “İnkâr edenler semâvat ve arzın bitişik olduğunu görmediler mi? Sonra Biz o ikisini ayırdık. Ve her canlı şeyi sudan yaptık. Hâlâ iman etmezler mi?” (Enbiyâ, 21/30) âyet-i kerîmesinin îzâh ve tefsîridir. Ve bundan anlaşılır ki, gökler ve yeryüzü yaratılışın başlangıcında bir madde hâlinde olarak bitişik idi. Daha sonra birbirinden ayrıldılar. Ve cisimlerin meydana gelmesi de sudandır. Çünkü ilâhî arş su üzerindedir.”

İslam medeniyetinde yorum yöntemlerinin çok gelişmiş olmasıyla Eş’ari, Maturidi, Farabi, İbn Sina, Gazali ve bütün geçmiş bilim adamları bu tür ayetlerin ve hadislerin temsili benzetme yoluyla yaptıkları açıklamaların bir yoruma muhtaç olduğu gerçeğini kabul etmişler ve buna uygun yöntemler geliştirmeye çalışmışlardır. Onun için bizde belagat, me’ani ve beyan gibi dil bilimleri gelişmiştir. Bu gelişmeye destek olan mantık, kelam ve gramer bilimlerine ek olarak Yunan medeniyetinden alınan felsefe bilimleri mecazen anlatılanların tevîl edilmesi gerektiğini daha açık bir şekilde gösteriyordu. Ancak bu demek değildir ki, yine de halk kitleleri arasında ve bilimsel gerçekleri kabul etmeyen bazı ilim adamları yoktu. Bunlar hâlâ bu anlatımları yorumuz kabul edip efsane türünden farklı yaratılış görüşlerini savunuyorlardı. İnsanlar arasında her zaman böyle farklılıklar olacaktır. Önemli olan yorumlarken kullanılan kavramsal çerçeveyi oluşturan ve toplumun zihniyetini şekillendiren bilimsel tutumdur.

Verdiğimiz örneklerle vahyin nasıl yorumlanması gerektiğini biraz açmaya çalıştık. Şimdi vahyin mahiyeti itibariyle zamanla irtibatı olan yönünden ve zaman-mekân üstü olan vüs’atinden bahsedelim. Yalnız şu hususu dikkate almak gerekir: vahyin mahiyeti tam anlamıyla gayba ait bir konu olduğundan sadece vahye dayanarak ve vahiy kaynaklarına bağımlı olarak ancak açıklanabilir. Akıldan çok vahiy bu konuda kullanılabilir ve bu vahyde günümüzde tek güvenilir vahiy temelli olan Kur’an ve sahih hadislerdir. Bizde bu kaynaklara bağlı olarak çok kısa bir açıklama ile elde etmek istediğimiz sonucu kadim medeniyetlerdeki kutsal metin kabul edilen belgeleri ve dini inançları açıklamaya çalışabiliriz.

10 Konuk. *Füsûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 1: 49.

Kur'an'da birçok ayetlerde "vahyetmek" kökünden fiil olarak kullanılırken sadece 6 ayette "vahy (وحي)" isim olarak geçmektedir. Fazla ayrıntıya girmeden ve çok basit olarak sadece en temel anlamda "elçi" olarak seçtiği kimseye "Allah tarafından gönderilen bilgi" olarak tanımlayabiliriz. Kur'an'da Allah'ın peygamberlere vahiy göndermesi ilk insan Hz. Âdem'le başlamış ve bütün insanlara son peygamber olarak gönderdiği Peygamberimize (a.s.m.) kadar devam ederek onunla son bulmuştur (Nisâ, 4/163; Ahzâb, 33/40). Fakat bu bilgi çok farklı boyutlarda ve muhtevada gönderilmektedir. Meselâ peygamber olmadığı halde Hz. Mûsâ'nın annesinde olduğu gibi insanlara Allah vahyetmiştir (Kasas, 28/7).¹¹ Yine fiil olarak "meleklerle, arılara, yer küresine ve göklere vahiy edildiği belirtilmiştir. Ayrıca şeytanlara ve şeytanın kendi dostları olan insanlara ve cinlere, peygamberlerle müminlere düşmanlık etmeleri için gizlice telkinde bulunmasını ifade eder (el-En'âm 6/112, 121). Bazı âyetlerde (en-Nahl 16/2; el-Mü'min 40/15) peygamberlere indirilen vahiy "ruh" diye de anılmıştır."¹² Yine Kur'an'da doğrudan elçisine vahyetme, perde arkasından hitap etme (28/Kasas, 30), elçi gönderip emir ve yasaklarını bildirme şeklinde üç türlü vahiy gönderme şeklinden bahsedilir (Şûrâ, 42/51).¹³ Ayrıca Kur'an önceki peygamberlere gönderilen vahyin nasıl iletildiğinden bahsedilmediği halde son elçi olan Peygamberimize (a.s.m.) gönderilen vahyin nasıl gönderildiğine dair az da olsa bazı bilgiler verilmiştir. Bunun nedeni daha önce belirttiğimiz gibi vahiy gayba dair bir olgu olduğu için mahiyetini tam olarak anlamamız mümkün değildir. Ancak bizim yaşantımızda edindiğimiz tecrübelerle benzetilerek anlatılırsa bizi tam olarak tatmin etmese bile yeterli olacak seviyede bilgi edinmemiz mümkündür.

Buna göre Allah katında "korunmuş bir kitap"tan vahyedilen Kur'an'ın aslı levh-i mahfûzdadır (ez-Zuhruf 43/4; el-Vâkıa 56/77-78; el-Burûc 85/22). Kur'an Kadir gecesinde nâzil olmuştur (ed-Duhân 44/3; el-Kadr 97/1-3). Allah katında değerli, itibarlı, güçlü, saygın ve güvenilir bir elçi olan Cebrâil'in tebliğ ettiği kelâmdır (et-Tekvîr 81/19-23). Önceki peygamberlerden farklı şekilde Cebrâil, Kur'an âyetlerini Resûlullah'a bir defada değil zihnine ve kalbine yerleşmesi için parça parça apaçık bir şekilde okuyup tebliğ etmiştir (el-Furkân 25/32). Bunun yanında âyetler Cebrâil tarafından Resûl-i Ekrem'e okunduğu sırada o, gelen vahyi tamamen kavrayıp bir daha unutmamak için acele ile tekrara başlamış, bunun üzerine Cebrâil'in okuması bitmeden kendisinin okumaya başlamaması hususunda uyarılmış (el-Kiyâme 75/16-19) ve Kur'an'ın Allah tarafından onun hâfızasına yerleştirileceği bildirilmiştir.¹⁴

Yine sadece birçok hadislerde bildirildiğine göre her yıl Ramazan ayında Cebrail, Kur'an'ı geceleri gelerek Peygamberimize (a.s.m.) okumuş; o da buna mukabele ederek tekrarlamış ve böylece Kur'an aynen muhafaza edilmiştir.¹⁵ Ramazanlarda bugün yapılan mukabele geleneği bu tekrardan kaynaklanmaktadır. Ancak burada bizi asıl ilgilendiren önemli bir bilgi görmekteyiz. Zira Kur'an'a göre farklı zamanlarda yaşayan peygamberlere gönderilen vahiyler aynı zamanda birbirini tasdik etmiştir:

Allah peygamberlerden, "Ben size kitap ve hikmet verdikten sonra nezdinizdeki tasdik eden bir elçi size geldiğinde ona mutlaka inanacak ve yardım edeceksiniz" diyerek söz almıştım. (Sonra) "Kabul ettiniz mi ve bu ahdimi üstlendiniz mi?" dediğinde "Kabul ettik" cevabını vermişlerdir; bunun üzerine "O halde şahit olunuz, ben de sizinle birlikte şahitlik edenlerdenim" buyurmuştu. (Â-i İmrân, 3/81; ayrıca bkz. En'âm, 6/92; Fâtır, 35/31)

Bu demektir ki, Kur'an'da geçen peygamberlere Hz. Peygamber, Fahr-i âlem efendimizden bahsedilmiş olması gerekir. Yine Hz. İsa (a.s.) ve Hz. Musa'dan (a.s.) Kur'an'da bahsedildiği gibi daha önce diğer dinlerde gelen peygamberlere de onlardan bahsedilmiştir. Onun için mesela Güney Amerika'daki Maya ve Azteklerde olan efsaneye göre babasız doğan mucize birinden bahsedilmektedir ki bunun ayrıntılarını bilseydik şüphesiz ki Hz. İsa hakkında onlara ne kadar daha çok bilgi verildiğini bilebilirdik. Sadece Hz. İsa değil belki diğer bazı peygamberler ve özellikle âhir zaman peygamberi ve a'refi enbiya olan Aleyhisselam Efendimizden bahsedilmemesi asla mümkün değildir. Bu yüzden vahiyler insanlarca bilinmesi imkânsız olan gayba dair bilgiler verir (Â-i İmrân, 3/44).

11 Ayette geçen şöyledir: Mûsâ'nın annesine, "Onu emzir, başına bir şey gelmesinden endişe ettiğinde onu nehre bırak. Korkup kaygılanma. Biz onu sana geri döndüreceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız" diye vahyettik.

12 Yusuf Şevki Yavuz. "Vahiy", *TDV İslâm Ansiklopedisi* 42. cilt (2012), 440.

13 Ayet şöyle buyurmaktadır: "Herhangi bir beşer ile Allah'ın konuşması ancak vahiy ile yahut perde arkasından ya da bir elçi gönderip, izni ile, dilediğini vahyetmesi şeklinde olabilir. Muhakkak ki O çok yücedir, engin hikmet sahibidir." (42/Şûrâ, 51)

14 Yusuf Şevki Yavuz. "Vahiy", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 42. cilt (2012), 440.

15 Bknz. Ahmed ibn Hanbel, *Müsned*, I, 231, 276, 325, 326, 405; VI, 282. Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 5, "Fezâ'ilü'l-Ķur'ân", 7, "Bed'ü'l-halk", 6, "Menâkıb", 25; yine *Müslim*, "Fadâ'ilü's-şahâbe", 98, 99; yine *İbn Mâce*, "Şiyâm", 58. Hadislere yapılan atıflar Abdülbaki Turan'dan alınmıştır, "Arza" maddesi, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 3. cilt (1991), 446-447.

Ancak Kur'an'dan çıkarabileceğimiz bu açıklamalar kapsamında diyebiliriz ki, vahyin zaman ve vüs'at yönü olarak ifade edebileceğimiz dereceleri vardır. Bu iki yön birbirleriyle irtibatlıdır. Zaman yönünden vahiyler geldikleri dönemin zihniyet, bilgi ve kültür düzeylerine göre gönderilmiştir. Bunun için meselâ Hz. İsa'ya gelen vahiy ondan 1000 yıl önceki bir peygambere gelenle tamamen aynı olamaz. Aynı olan sadece inanç kısmıdır ki bu da tevhid inancı ve etrafında şekillenen ahiret, melek vs. gibi inanç konularıdır. Bunlarda asla farklılık olmaz; ancak bunlarda da ayrıntılı bilgi az veya çok, daha somut veya daha soyut şeklinde olabilir. Bu demektir ki önceki peygamberlere gelen inanç unsurları tafsilatlı olmadığı gibi daha somut kavramlarla ifade edilirdi ve vahiy ile gelen bu mahiyette idi. Bütün gelen vahiylerde bu zaman yönü mevcuttur. Vahyin zaman yönü vüs'ati ile irtibatlıdır. Zira eski zamanlarda gelen vahiylerin vüs'ati de somut mesaj getirdiği için derece bakımından daha zayıf ve perdelidir. Kur'an'da da bir melek vasıtasıyla veya perde arkasından hitap yoluyla vahiy gönderme şeklinde bildirilen açıklamalardan vahyin dereceleri olduğunu çıkarabiliriz. Arılara, dağlara ve bazı insanlara da vahyedildiğinden bahsettiğine göre vahyin birçok mertebeleri olduğunu söyleyebiliriz. Ancak vahiy gönderilen herkes peygamber olarak seçilmemiştir, fakat onlara farklı şekillerde görevler verilmiştir. Ben bunlara "gizli peygamber" denebileceği kanaatindeyim çünkü vahiy perde arkasından geldiği için bunun tam olarak mahiyetini bilmedikleri halde buldukları toplumu uyarmak ve doğru yola iletmek konusunda âdeta görevli olduklarının bir nevi bilincindedirler. Bu tür gizli peygamberlere iki örnek verebilirim: Eskiçağ Yunan medeniyetinden Sokrates (M.Ö. 469–399) ve Çin medeniyetinden Konfüçyüs (M.Ö. 551-479). Bugün düşünür veya filozof olarak bildiğimiz bu insanlar toplumlarında örnek olacak bir yaşantı sürdürmüşlerdir.¹⁶ Sokrates hakkında söylenenler, peygamberler hakkında söylenenlere benzemektedir: "Sokrates şüphesiz çok etkileyiciydi, o kadar etkileyiciydi ki pek çok kişi onun hakkında yazmak için harekete geçti ve hepsi de onu beşinci yüzyıl Atina'sının geleneklerine göre tuhaf buldu. Çünkü onun görünüşü, kişiliği ve davranışlarının yanı sıra görüşleri ve yöntemleri onlara çok tuhaf geliyordu."¹⁷ Yine Platon'un söylediğine göre Sokrates bir öğretmen olmadığında ısrar etmiş ve hayatı boyunca yaptığı iş için para almayı reddetmiştir.¹⁸ Platon'un Menon ve Theaetetus diyaloglarında açıkça görüyoruz ki, Sokrates öğretmekten yana değildir, aksine başkalarının gerçek, doğru ve iyi olanı kendi başlarına tanımalarına yardımcı olmaya çalışmaktadır. Böylece yeni bir eğitim anlayışı savunmuştur. Bu anlayışa göre zaten insanlar bu dünyaya gelmeden buldukları ruhlar âleminde onlara bütün hakikatler verilmişti; ancak bu maddi bedene giren ruhumuz geçirdiği şokun etkisi ile bu bilgileri unutmuştur. Bize düşen çağrışım yoluyla bu hakikatleri onlara hatırlatmaktır. Ancak bizi daha çok yakından ilgilendiren Sokrates'in çok önemli bir iddiasıdır. Buna göre Sokrates bazen birtakım şeyleri yapmasını yasaklayan bir *daimonion* olarak ifade ettiği iç sesi duymasındır. Sokrates ilahi ya da yarı ilahi olarak ifade ettiği bir şey tarafından yönlendirildiğini açıkça belirtmiştir. Bunlara ilaveten çok tanrılı bir toplumda tek bir yaratıcının varlığını savunmuş ve buna göre ibadetlerin uygun bir şekilde yapılması gerektiğini savunmuştur. Zaten mahkemede yargılanınca kendisine isnad edilen suç, Atina dinini tahrif etmektir.

Sokrates gibi Konfüçyüs dedi ki: "Elli yaşıma geldiğimde görevim bana semadan verildi."¹⁹ İngilizce'ye *Analects* adıyla tercüme edilen "*Lun Yu* (Konuşmalar)" adlı kitabı Konfüçyüs derlemiştir. Bu eseri aslında yazan Konfüçyüs değildir. Daha önce yazılanları düzenleyerek bir araya getirmiş ve daha sistemli bir şekilde toplumunu bu bilgilerle eğitmeye çalışmıştır. Bu demektir ki, Konfüçyüs'tan önce onun gibi Çin toplumunu aydınlatan bu tür insanlar gelmişti. Konfüçyüs'ün derlediği bu kitabında anlatıldığına göre bir gün Konfüçyüs öğrencisi Ci'ye şöyle dedi: "Ci, bilgiyi çok okuyarak elde ettiğimi mi düşünüyorsun?" Ci şöyle cevap vermiş: "Evet, öyle değil mi?" Bunun üzerine Konfüçyüs dedi ki: "Hayır, benim bilgim içime Tek Tanrı tarafından yerleştirilmiştir."²⁰ Konfüçyüs'ün üzerinde titizlikle durduğu önemli üç husus vardı: inanç, ayinler ve müziği, üçüncüsü de davranışlar ve davranışları değerlendiren faziletler. Buna göre Konfüçyüs derdi ki "Beyefendi köklerde çalışır. Kökler bir kez yerleşti mi, yol hayat bulur". Beyefendinin yolu, geçmişin özverili kültür kahramanlarının örnek davranışlarının bir damıtımıdır ve "köklerde çalışmaya" istekli olan herkes için mevcuttur. Konfüçyüs'ün düşüncesinin merkezinde beş temel centilmen davranışı fazilet olarak yer almaktadır: yardımseverlik (*ren*), doğruluk (*yi*), törensel uygunluk (*li*), bilgelik (*zhi*) ve güvenilirliktir (*xin*). Bu beş erdem Konfüçyüs'ün bahsettiği

16 Bu gizli peygamber diyebileceğimiz filozoflar hakkında çabuk ve konumuz için yeterli bilgi için bknz. Debra Nails ve S. Sara Monoson, "Socrates", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2022 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2022/entries/socrates/>>. Konfüçyüs ile ilgili olarak aynı kaynak yeterli olabilir. Bknz. Mark Csikszentmihalyi, "Confucius", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2024 Edition), Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2024/entries/confucius/>>.

17 Debra Nails ve S. Sara Monoson, "Socrates", a.g.m.

18 Platon, *Apology* 33a-b.

19 Min Ke Qin. "Islam and Confucianism: Ritual, Prayer and Fasting", *International Journal of the Asian Philosophical Association (IJAPA)*, 15: 1 (2022), 13.

20 Min Ke Qin, "Islam and Confucianism..", 13.

tek erdemler değildir. Bir noktada bakan bir kimsenin ibadet olarak uygun bir yöneticiye karşı davranışı da sadakattir (*zhong*). Cesaret ise (*yong*) kişiyi doğruluğun nerede yattığını gördükten sonra harekete geçmeye zorlayan şeydir. Bazen “erdem” (*de*) olarak tercüme edilen bir başka terim, genellikle bir yöneticinin iyilikten veya başkalarına iyilik etmekten kaynaklanan otoritesini tanımlamak için kullanılır ve sosyal ve siyasi yaşamın çoğunda anahtar bir terimdir.²¹ Buradaki Çince kavramlar İngilizce’ye sözlük anlamlarında çevrilmiştir. Hâlbuki bunlar Konfüçyüs’ün zamanında dini teknik terimler olduğundan böyle çevrilmemelidir. Ben İngilizcelerini Türkçeye olduğu gibi çevirdim ki, seküler antropolojik yaklaşımla dini inanç ve tarihin nasıl tahrif edildiği anlaşılabilir. Meselâ “beyefendi” veya İngilizceye “gentleman” olarak çevrilen Çince kavramı İslam’ın teknik terimi olan “muttaki” yani “takva sahibi” olarak çevirirsek Konfüçyüs’ün ne demek istediği aslında çok daha iyi anlaşılır. Zaten kelimenin kullanıldığı bağlam da dini yaşantı ile ilgili olduğu için böyle anlaşılması doğrudur. Bugünkü dillerde “beyefendi” veya “gentleman” kelimelerinin dini hiçbir özelliği yoktur, tamamen günlük hayatta insan ilişkileri ile ilgilidir. Yine Konfüçyüs’ün kullandığı ve “yol” olarak çevirdikleri “tao” (dao) kavramı İslami ölçülerle “sırat-ı müstakim” olarak çevrilebilir çünkü Konfüçyüs devamlı aşırılıklardan kaçınılmasını tavsiye ederek ifrat ve tefritten uzak durulması gerektiğini telkin etmiştir. Bütün bu açıklamalar Konfüçyüs’ün “Allah tarafından yetkilendirildim” ifadesi ile anlam kazanmaktadır ve onun nebevi bir görevi olduğunu göstermektedir.

Bu durumda Kur’an’ın vahiy ve nübüvvet anlayışına dayanarak şu soruyu cevaplamaya çalışalım: Sokrates ve Konfüçyüs birer nebi miydiler? Her iki düşünürde de bulunan nebilere ait özelliklerini vermeye çalıştık. Bunlardan iki tanesi çok önemlidir: toplumlarını uyarmak ve doğru yola iletmek için İlahi bir otorite tarafından görevlendirilmiş olmak; diğeri de bu görevi yerine getirmek için gerekli olan ilahi bilgilerin vahiy yoluyla kendilerine iletilmiş olmasıdır. Bunun için vahiy kelimesini kullanmaları gerekmez, Allah tarafından bilgi gönderildiğini belirtmiş olmaları yeterlidir. Fakat son bir husus daha var ki peygamberliğin Kur’an’daki en belirgin özelliği olduğu anlaşılmaktadır: Peygamber olan bir kimsenin “Allah’ın elçisi” olarak görevlendirildiği ve kendisinin de bunun farkında edilerek uyarılmış olması gerekir. Gerek Sokrates gerekse Konfüçyüs’ün de böyle bir açık itirafları olduğunu henüz ortaya koymuş bir tarihi belge bizde mevcut değildir. Kur’an birçok peygamberleri isimle andığı halde Çin ve eski Grek medeniyetlerinden bir peygamber zikretmemektedir. Ancak açık olarak şöyle belirtmektedir: “And olsun, senden önce de peygamberler gönderdik. Onlardan sana anlattıklarımız da var, anlatmadıklarımız da var.” (Mü’min Sûresi, 40/78) Buna ilaveten şu ayet de dikkate alınca daha doğru karar vermek mümkün olacaktır:

O peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık. Allah içlerinden bir kısmıyla konuşmuş, bir kısmını da derecelerle yükseltmiştir. Meryem oğlu İsa’ya açık deliller verdik ve onu Rûhulkudüs’le destekledik. Allah dileseydi elçilerin ardından gelen insanlar, kendilerine bunca açık delil geldikten sonra birbirine düşüp savaşmazlardı; lâkin farklı yollara yöneldiler. Bu sebeple kimileri iman etmiş, kimileri de inkâr etmişlerdir. Allah dileseydi aralarında savaşmazlardı fakat Allah dilediğini yapar (Bakara, 2/253).

Sonuç: Farklı vahiylerin olması vahiylerde mertebeler olduğunu gösterir. Demek ki her peygambere gelen vahiy aynı mertebede değildir. Bazısı çok hafif düzeyde kalmakta ve vahyin geldiği kimseye peygamber olduğu bilincini vermemektedir. Ancak en düşük düzeyde gelen vahiy toplumu yönlendirmek için kişiye bildirilmişse, Sokrates ve Konfüçyüs’te olduğu gibi, o kişide topluma önderlik yapma şuurunu aşılır. Bu tür zatlara “saklı nebî” denebilir. Bunlar “rasûl (elçi)” değildirler ancak toplumu aydınlatma ve uyarma, onları doğruya ve hak inanca yönlendirme gibi zimnen verilmiş görevleri vardır ve onlar kendilerini bu konuda sorumlu hissederler. Onun için Sokrates’i ölüm cezasından kaçırmak istediler ancak bunu kabul etmedi ve cezaya katlandı. Bir peygamber’e ayrılması için ilahi uyarı gelmezse bulunduğu toplumu terk edemez. Bizim peygamberimiz de (a.s.m.) ancak ilahi izin geldikten sonra hicret etmiştir. Demek ki ayette geçen “peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık. Allah içlerinden bir kısmıyla konuşmuş, bir kısmını da derecelerle yükseltmiştir.” Açıklaması ışığında nübüvvetin de çok mertebeleri olduğunu anlıyoruz. Onun için farklı düzeylerde nebiler gönderilmiştir ve bir hadis-i şerifte bunların sayısının 124 000 olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda bunların sadece 315 tanesinin resul olduğu belirtilmiştir.²² İşte, kadim medeniyetlerdeki dini inanç ve yaratılış ile ilgili efsane ve öğretilerin bu vahiy ve nübüvvet anlayışı ile değerlendirilmesi gerekir. Onun için bu iki hususu biraz fazla ayrıntılı olarak açıklamaya çalıştık. Şimdi bu Kur’ani vahiy ve nübüvvet anlayışını Mezopotamya medeniyetindeki dini inanç ve yaratılış öğretilerine uygulamaya çalışalım.

21 Bu erdemlerle ilgili paragrafı İngilizcesine bağlı kalarak şu makaleden çevirdim: Mark Csikszentmihalyi, “Confucius”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2024 Edition), Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2024/entries/confucius/>>.

22 Ahmed ibn Hanbel, *Müsned*, 5/265-266; ve İbn Hibbân, *es-Sahih*, 2/77.

4. Mezopotamya Dinlerinde İnanç ve Yaratılış Öğretisi

İslam dini Allah katında tek dindir, çünkü tek bir Yaratıcı ve Allah vardır onun için sadece bir din gönderir. İslam'dan önce gönderilen İslam dini henüz tamamlanmamış olduğu için adlandırılmamıştır. Malûm olduğu üzere tamamlanmamış bir şeyin adı olmaz. Fakat önceki peygamberlere gönderilen dinler natamam İslam olduğundan önceki peygamberlerin hepsi "Muslim" olarak tanımlanmıştır. İlahi dini tahlil edecek olursak temelde iki önemli unsurdan oluştuğunu görürüz: İnanılması gerekenler (*iman*); yapılması gerekenler (*amel*). Bunlardan iman kısmında inanılması gerekenler her zaman aynıdır ve değişmez ancak zamanla bu kısımda tafsilat artmıştır. Mesela ilk zamanlarda Allah'ın varlığı ve birliği (tevhid) icmalen verilmiş olup tafsilat sonradan gelen peygamberlere verilmiştir. Kur'an'daki peygamber kıssaları ve nübüvvet anlayışı iyice tahlil edilirse bütüncül bir yaklaşımla ilahi din iki devrede ele alınabilir. Bu iki devrenin de kesişme noktası ve esas alınabilecek irtibat noktası Mezopotamya'dır. Bu bölgede gönderilen kimisi nebi kimisi de resul olan birçok peygamber olmuştur, fakat bunlardan sadece bir tanesi Kur'an'da diğerlerinden ayrılmıştır: Hz İbrahim, yani Mezopotamya'nın elçi peygamberi. Kur'an Hz. İbrahim'i "hanîf" olarak tanımlayarak önceki peygamberlerden ayırmıştır. "Hanîf" kavramı üzerine epey görüşler bildirilmiştir ama hepsinde de ortak olan vurgu "tevhid inancı" olmuştur.²³

Onlar, "Yahudi veya Hristiyan olun ki doğru yolu bulasınız" dediler. Sen de şöyle de: "Hayır! Biz, Hanîf olan İbrâhim'in dinine uyarız. O, müşriklerden değildi" (Bakara, 2/135).

Dikkat edilirse burada "hanîf" müşrikleri ret ederken kullanılmıştır. Onun için bu kavramın aslına mutlaka tevhid inancı vardır ancak bu inanç artık Hz. İbrahim ile birlikte yeni bir anlatım serüvenine girmiştir. Buna göre muharref dinleri de dâhil edince din kelimesini çoğul olarak kullanabiliriz. Ancak biz hak dinle ilgilendiğimiz için Hz. Âdem'den son peygamber olan Fahr-i âlem Efendimize kadar olan din tarihini iki devreye ayırabileceğimizi belirttik: Hz. İbrahim öncesi dönem ve Hz. İbrahim sonrası olan Hanîf Dönemi. Hz. İbrahim öncesi dönemde gönderilen vahiyler, inanç esaslarını daha somut kavramlarla toplumlara anlatmıştır ve ayrıntıya girilmediği için somuttan soyut anlam çıkarabilecek seviyede olmadığı için bu toplumlar kolaylıkla putperestliğe dönmüşlerdir. Şüphesiz ki, günümüzde dahi bu konular çok somut kavramlarla anlatıldığı halde anlayış çok geliştiği için ve öğretim de bunları ayrıntıları ile anlattığı için artık Müslümanlar bu somut hakikatleri gayet soyut ve ulvi bir manada anlıyorlar. Mesela Kur'an'da geçen Allah'ın isimleri insan isimleri gibi anlaşılıyor. "El", "yüz", "oturma" (*istiva*), ve "arş" gibi kavramlar teşbih olarak soyut anlamda anlaşılmaktadır. Ancak Hz. İbrahim öncesi döneminde insanların bu tür kavramları Kur'an'daki gibi anlamaları pek mümkün değildi. Onun için bu konularda onlara fazla tafsilat verilmedi ve insanların Allah anlayışı biraz daha somut oluyordu. Fakat Hanîf döneminde artık yüksek Mezopotamya medeniyetinde edebiyat da geliştiği için insanların teşbihleri soyut manada anlamaları daha kolay oluyordu. Bu durumda Hanîf kavramının sadece basit manada "tevhid" inancını ifade ettiğini söylemek yeterli değildir. Hanîf, tevhidi artık soyut olarak mufassalan (ayrıntılı bir şekilde) bilmek ve anlamak demektir.

Bu yüksek düzey vahiy ve soyut tevhid anlayışının neden Hz. İbrahim ile Mezopotamya'da geldiğini anlamak için buradaki medeniyetlerin çok iyi tahlil edilmesi gerekir. Öncelikle şunu belirtelim ki, Hz. İbrahim'den önce gelen yol gösterici nebiler, uyarıcılar ve elçiler insanlık medeniyetine öncülük edecek bir kapasitede olan yüksek düzeyde kültürün doğmasına yol açmışlardır. Yukarıda açıklamaya çalıştığımız mantık ilkesine göre insan aklı bilinenden bilinmeye doğru ilerler. Gönderilen vahiy bir bilinen verdikten sonra bunu kullanarak oradan diğer insanlar birçok şeyler icat edebilmişlerdir. Bu açıdan bakılınca denebilir ki, rehberlik yapan ilahi yolla gelen bir vahiyyle bir şeyi ders vermiş ve o şey bilinen mantık temelini oluşturmuştur. Bununla külli bir kaide vazedebiliriz: "Peygamberler bilinenleri vahiy yoluyla getirmiştir." İnsanlar bu bilinenden diğer bilinmeyenleri icat etmiş ve böylece ilk insanlık medeniyeti teşekkül etmiştir. Meselâ antik Mezopotamya'nın insanları onlara vahiy yoluyla küçük bir bilgi verilmesi ile ilk çiftlikleri kurarak tarımı başlatmışlardır. Şimdi bunu açıklayalım: Vahiy tarımı öğretmek için gelmez ve ekip biçme hakkında nasıl yapılacağını açıklamaz. Ancak Allah'ın varlığını ve birliğini yeryüzündeki icraatını anlatmak için tarımdan ve buna benzer ekip biçmeden örnekler verir. İnsanlar bunu anlayınca ekip biçmenin nasıl olabileceğini çıkarırlar ve gittikçe geliştirirler. Ayrıca ilk yazıyı da yine bir öncü yol göstericinin vahiyyle aldığı bilgileri insanlara öğretmesi ile onlar icat ettiler. Aynı şekilde Mezopotamyalılar tekerleği de icat ettiler. Tekerlek ağır yüklerin taşınmasını mümkün kıldı. Aynı zamanda savaş arabasının icadına da yol açtı. Yine aynı yolla gemi ve deniz araçları Mezopotamyalıların bir başka icadı idi. Fakat onlar daha ileri giderek Hz. Nuh'tan öğrendikleri gemi yapımından yelkenli deniz araçları da icat ettiler. Yelkenli tekneler ve savaş arabaları seyahat etmeyi kolaylaştırdı. Mezopotamya'nın icatları insanların şehirlerde yaşamasına ve birlikte çalışmasına imkân tanımıştır. Onun için antik Mezopotamya umumiyetle "medeniyetin beşiği" olarak adlandırılır. Antik Mezopotamya, modern hayat tarzının doğduğu yerdir.

23 Geniş bilgi için şu eserlerden hareketle bir inceleme yapılabilir: Şaban Kuzgun, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 16 (1997), 33-39. *Kur'an Yolu Tefsiri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020), 1: 218-220.

Bundan daha ilerisini de ortaya atan tarihçiler vardır. Mesela Carol Moss insanlık tarihinde ilk bilimin kıvılcımlarını başlatanların da Sümerler olduğunu savunmaktadır. Buna göre Güney Mezopotamya'yı oluşturan Sümer'de toprak zengin olsa da iklim çok sert olabiliyordu. Bazen sekiz ay boyunca hiç yağmur yağmazdı. Yaz aylarında sıcaklıklar gölgede 43 dereceye ulaşıyordu. Bu ağır şartlar Sümerlileri birlikte düşünmeye ve çalışmaya teşvik etti. Geniş ekin tarlaları için sulama sistemleri tasarladılar ve dünyanın ilk şehirlerini inşa ettiler. Ayrıca doğayı ve onun içindeki yerlerini keşfetmeye başladılar.²⁴ Bazı Sümer tabletleri tıbbi tedaviler verirken, diğerleri matematiksel formülleri listeler. Kâtipler ayrıca tabletlere uzun bitki ve hayvan listeleri ile çevrelerindeki dünyanın kilden haritalarını da yapmışlardır. Yaklaşık 4.300 yıl önce, Akadlar adı verilen bir grup insan Sümer'i fethetti. Akadlar ve Sami kavimler olan diğer Arapça ve İbranice ile akraba bir dil konuşan insan grupları sonraki 1.800 yıl boyunca Mezopotamya'yı yönettiler. Bunlar arasında Babililer, Asurlular ve Amoritler gibi kavimler vardı. Bütün bunlar Mezopotamya medeniyetinin gelişmesine katkı yapmışlardır. Şüphesiz bunlar arasından seçilen ve açık veya hafi diyebileceğimiz çeşitli mertebelerde vahiy alan yol gösterici nebiler ve elçiler gönderilmiştir. "Hukuk ve mantık, ölçü ve hesap ilkel yaşamın değil, 'yüksek medeniyetin' özellikleridir. Bunlar, varoluşun en yakın ihtiyaçlarının ötesinde düşünmeyi ve cüz'i kavramları külli kavramlar altında toplayabilme yeteneğini gerektirir."²⁵ Mezopotamya bu başarıyı göstermiş bir medeniyetler topluluğunu temsil etmektedir.

Mezopotamya medeniyeti sadece bunları icat etmekle kalmadı. Allah'ın vahiyle elçilerine gönderdiği tevhid inancından, çok tanrılı dinleri de icat ettiler ve putlar yaparak putperestliğe de öncülük etmeye başladılar. Arkeolojik kazılardan çıkarılan buluntulara göre eski Mezopotamya halkı gönderilen hak dini tahrif ederek birçok tanrıya inanmaya başladılar. Bu tanrılardan dördü özellikle önemliydi. "An" cennet tanrısıydı. Yeryüzü tanrıçası "Ninhursag"dı. "Enki" su tanrısıydı. "Enlil" hava tanrısıydı. Ayrıca Sümerlerden sonraki Asur ve Babil krallıkları gibi kavimlerin güneş tanrısı Şamaş gibi icat ettikleri yeni putlar dışında her şehrin kendi özel tanrısı vardı. Bu tanrı şehri gözetirdi. Eski Mezopotamyalılar bu tanrının kasabadaki herkese ve her şeye sahip olduğuna inanırlardı. Dinlerin medeniyet buluşlarında mantık yürütmedeki öncülüklerinden birini vererek bir bilinenen diğer bilinmeyenleri insanların nasıl çıkardığını çok ilginç bir şekilde gösteren bir gelişmeyi Mezopotamya Sümer medeniyetinde görmekteyiz. Bu gelişme dini dua ve ibadetlerin yapılırken kullanılan müzikal nağmeleri eğlence amaçlı günlük müzik kültürüne dönüştürmeleridir. Bu açıdan bakınca müziğin bilinen alt teorisinin de yine vahiy yoluyla peygamberlere gönderildiğini çıkarabiliriz ki bizde meşhur bir geleneğe göre Mezopotamya'da gönderilen Hz. Davut (a.s.) çok güzel sesi ile ilahiler söylediği bilinmektedir. Nitekim belli bir ses türüne Davudî denmektedir. Güzel ses kullanmayı ve belli şiirsel ifadeleri dini ibadetlerde nağmelerle söylemeyi öğrenen insanlar bunu geliştirerek müzik teorisini de buldular.²⁶ Bugün hâlâ her dinde Kur'an gibi kutsal kitaplar, ibadetler ve ilahiler müzikal olarak icra edilmektedir. Bu durum şüphesiz ki müzik kültürünün vahiy gelen dinlerden doğduğunu göstermek için yeterlidir. Ancak dini icralarda çalgı aleti kullanılmamıştır, sadece insan sesi ile icra edilmiştir. Demek ki çalgılar ve müzikal enstrümanlar sonradan insanlar tarafından eğlence için müzik icat edilince geliştirilmiştir.

Ancak bazı tarihçiler müzik kültürünün doğmasını da evrim teorisi ile açıklamaya çalışmışlardır.²⁷ Yeni bir alan olan "biyomüzikoloji" çalışmalarında bunu ispatlamaya çalışan müzikologlar, müzik kökenlerinin analizini ve bunun insan kökenlerinin incelenmesine uygulanmasını biyomüzikolojinin temelini yerleştirmektedir. Biyomüzikoloji üç ana daldan oluşmaktadır.²⁸

1. Evrimsel müzikoloji, hem hayvanlardaki vokal iletişime karşılaştırmalı bir yaklaşım açısından hem de hominid soyunda müziğin ortaya çıkışına evrimsel psikolojik bir yaklaşım açısından müziğin evrimsel kökenleriyle ilgilenir.

2. Nöromüzikoloji, müzikal üretim ve algıda yer alan nöral ve bilişsel mekanizmaların mahiyeti ve evriminin yanı sıra ana rahminden yaşlılığa kadar müzikal kapasite ve müzikal davranışın ontogenetik gelişimi ile ilgilenir.

3. Karşılaştırmalı müzikoloji, müzikal ritüellerin bağlamları ve içerikleri, müzik yapmanın avantajları ve maliyetleri ve dünyadaki müzikal sistemlerin, formların ve performans stillerinin karşılaştırmalı özellikleri de dâhil olmak üzere, tüm insan kültürlerinde müziğin çeşitli işlevsel rolleri ve kullanımları ile ilgilenir. Bu teorisinin bizim açıklamamız ile bir çelişkisi yoktur. Sadece müziğin biyolojik kökenlerini açıklamaya çalışmaktadır.

24 Carol Moss. *Science in Ancient Mesopotamia* (Danbury, Conn.: Franklin Watts, 1999), 7-8.

25 Curt Sachs, *The Rise of Music in the Ancient World: East and West* (Mineola, N.Y.: Dover Publications, 2008), 64.

26 Carl Stumpf. *The Origins of Music*, edited and translated by David Trippett (Oxford: Oxford University Press, 2012).

27 Mesela şu kitapta birinci bölüm şöyle adlandırılmıştır: "An Introduction to Evolutionary Musicology". Nils Lennart Wallin, Björn Merker, Steven Brown, editörler. *The Origins of Music*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2000, 3vd.

28 Ayrıntılar için ilginç bir çalışma şudur: Nils Lennart Wallin, *Biomusicology: Neurophysiological, Neuropsychological and Evolutionary Perspectives on the Origins and Purposes of Music* (Stuyvesant, NY: Pendragon Press, 1991).

Yaratılışı kabul etmediği için bizimle açık bir tersliğe düşmektedir.²⁹ Curt Sachs'ın dediği gibi şüphesiz "müzik şarkı söylemekle başladı."³⁰ İnsanların şarkı söyleyebilmesi için ses tellerinin ve ağzının, dilinin nasıl evrimleştiği konumuzu ilgilendirmemektedir. Onun için bu tür iddialar bizim müziğin doğuşunda vahyin rolünü savunmamıza bir hanel getirmez. Sachs'ın *Antik Dünyada Müziğin Doğuşu (The Rise of Music in the Ancient World: East and West)* adlı eseri bunu tarihi belgeleri ile bütün medeniyetlerde dini ilahi ve makamla dua ve kutsal metinlerin musiki okunmasından doğduğunu açıkça göstermektedir. Aynı yazar en eski musiki kayıtlarının Sümer dini törenlerinde okunan dua ve ilahiler olduğunu belirtmiştir. "Düzenli ve sistematik müziğe dair en eski kayıtlar Sümer ve Mısır'a aittir. M.Ö. üçüncü binyılda yazılmış Sümer metinlerinde sık sık kilise müziğinden söz edilir; Lagaş'taki büyük Ningirsu tapınağında özel bir görevli korodan, bir diğeri de hem erkek hem de kadın şarkıcı ve oyuncuların eğitiminden sorumluydu. Tapınak şarkıcılarının loncaları nihayetinde bir:"³¹

*Bilgi erbabı topluluğu, resmi dini musiki edebiyatını inceleyen ve düzenleyen bir tür üniversite haline geldi. Görünüşe göre astronomiyle de ilgileniyorlardı. Elimizde, Babil'deki Bel Tapınağı'na bağlı ilmi kolejin hatırı sayılır bir dini musiki edebiyatı vardı. . . Sippar'daki Şamaş, Nippur'daki Enlil, Erech'teki İnnini tapınağı gibi büyük merkezlerin her birinin kendi müzik okuluna sahip olduğunu da varsayabiliriz.*³²

Bu çerçevede Mezopotamya kadim dinlerini ve yaratılışla ilgili metinlerini yorumlamamız gerekmektedir. Ben Mezopotamya medeniyetlerinin en önemlisi ve insanlık tarihinde ilk doğan medeniyet olan Sümerler üzerinde daha fazla durmak istiyorum. Çünkü Asurlar, Akkadlar gibi daha sonraki medeniyetler Sümer üzerinde kurulmuş olarak düşünülebilir. Sümer'de ilk yerleşimlerin kurulduğu yaklaşık M.Ö. 4500 yılından Sümerlerin bir halk olarak varlığının sona erdiği yaklaşık M.Ö. 1750 yılına kadar geçen süre, yaklaşık üç bin yıllık bir zaman dilimidir. Bu uzun sürenin tarihi gerçekten arkeologların ve Sümerologların yoğun gayretleriyle biraz aydınlatılmıştır. Bu çalışmalar da ancak 19. yüzyılda Mezopotamya'da yapılan kazılarda ancak gün yüzüne çıkarılabiliştir. Bu tarihe kadar Sümerler neredeyse tarih sahnesinde tamamen görünmez bir durumda idiler.

Yukarıda bir peygambere gönderilenler ve önemli olayları diğer peygamberlere vahiyle bildirdiğini açıklamıştık. Örnek olarak bazı tanrı isimlerinin farklı toplumlarda kendi dilleri ile ifade edildiğini antropologlar söylemektedir. Mesela "Temmuz, Mısırlı 'Osiris', Fenikeli ve Yunanlı 'Adonis', Frigyalı 'Attis' ve Toprak Ana'nın ölen oğlunun diğer iyi bilinen tiplerine karşılık gelen Babil tanrısının adıdır."³³ Bunlara göre Temmuz keder, ölüm ve diriliş temsil ediyor ve bunların iyiliğe yorulması için yapılan dini törenleri temsil ediyordu. Denebilir ki Kur'an'a dayanarak yorumlarsak Temmuz aslında vahiyle bildirilen Allah'ın "Yuhyi" ve "Yumît" isimlerini temsil ediyordu. Kur'an'daki şu ayet bunu böyle yorumlamamıza imkân verir: "Mutlak hükümler elinde olan Allah aşkındır, cömerttir ve O'nun her şeye gücü yeter. Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu denemek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur. O, güçlüdür, çok bağışlayıcıdır." (Mülk, 67/2-3) Bütün dinlerde aslında vurgulanan anlam aynıdır, ancak zamanla insanlar bunu önce somutlaştırmışlar ve sonra somut bir karşılığını bulmak için çoğu zaman sembolik bir heykel yapı ile ifade etmeye çalışmışlardır. Bu heykel Allah'ın hayat vermesini ve ölümü yaratmasını temsil ettiği için saygı duyulmuş ve bu saygı zamanla tapınma ayinlerine dönüşünce artık Temmuz adını insanlar bir puta dönüşerek çok tanrıcılığı geliştirmiştir. Bunlara çok örnekler verilebilir. Sadece bunların doğru yorumlanması için Kur'an'ın dikkatlice önceki semavi vahiylerle irtibatlanması gerekir. Bu din anlayışı içinde geliştirilen yaratılış efsanelerini de aynı şekilde yorumlamak gerekir. Buna geçmeden önce son bir örnekle bu konudan yaratılış metinlerine geçelim.

Asur medeniyetinin son dönemlerine kadar, birbirinin aynısı olan dizelerin içine farklılıklar yerleştirilmiştir. Bir Asur duası şöyle başlar:

*Baba Nannar, efendimiz Anshar, Tanrıların başı;
Baba Nannar, efendimiz yüce Anu, Tanrıların başı;
Baba Nannar, Efendimiz Sin, Tanrıların başı;
Baba Nannar, Ur'un efendisi, Tanrıların başı;
Baba Nannar, Egishirgal'in efendisi, Tanrıların başı.*

29 Biyomüsikoloji ile ilgili açıklamayı yukarıda zikredilen Wallin, vd. *The Origins of Music* adlı eserden tercüme ederek uyarladım, 14.

30 Curt Sachs, *The Rise of Music in the Ancient World*, a.g.e., 21.

31 Curt Sachs, *The Rise of Music in the Ancient World*, a.g.e., 58-59.

32 Aynı yazar bu paragrafı şuradan alıntılamıştır, tercüme DeepL.com kullanarak tarafımdan yapıldı: Stephen Langdon, *Babylonian Liturgies* (Paris: Librairie Paul Geuthner 1913), xii, xix.

33 S. Langdon. *Tammuz and Ishtar: A Monograph Upon Babylonian Religion and Theology* (Oxford: At The Clarendon Press, 1914), 1.

Father Nannar, lord Anshar, chief of the Gods;
Father Nannar, lord great Anu, chief of the Gods;
Father Nannar, lord Sin, chief of the Gods;
Father Nannar, lord of Ur, chief of the Gods;
*Father Nannar, lord of Egishirgal, chief of the Gods.*³⁴

Bunlar gibi metinler dikkatle incelenirse ve Kur'an'daki ayetlerde zikredilen ifadelerle karşılaştırılırsa daha doğru yorumlanabilir. Mesela yukarıdaki "Tanrıların Başı" ifadesi büyük ihtimalle Sümerceden alınmış teknik bir kavram olup Kur'an'da olduğu gibi "Allah'ın Ahsenu'l-Halîkîn" olduğunu dile getirmek istemiştir (Mu'minûn, 23/12-14). Yûsuf şöyle dedi: "Bugün yaptıklarınız yüzünüze vurulmayacak, Allah sizi affetsin! O, merhametlilerin en merhametlisidir." (Yusuf, 12/92) Bu gibi ayetlerin özel manası vardır. Eminim ki antropologlar Kur'an'ın bu ayetlerinin geçtiği sayfaları gevik derisi üzerine yazılı olarak bulsalar "7. Yüzyılda Araplar çok tanrı ve putperest idiler" diye yorumlayacaklardı.

Bu din anlayışları çerçevesinde en kapsamlı ve en eski yaratılış tasvirini, yaklaşık M.Ö. 2000 civarında yazıldığı tahmin edilen, *Koyun ve Tahıl Arasındaki Tartışma* adlı şiir türünden olan eserde görmekteyiz.³⁵ Dünya nasıl bu hale geldi ve bizim bu dünyadaki yerimiz nedir? İnsanlar nasıl ve neden yaratıldı? gibi zor sorular insanoğlunu uzun zamandır rahatsız etmekte ve bunlara cevap bulabilmek için harekete geçirmektedir. Sümer edebiyatında bulunan bu soruları cevaplama girişimleri, günümüze ulaşan dünyanın en eski cevapları arasındadır. Sümer yaratılış efsanelerinin birçoğu hem dünyanın oluşumunu hem de insanlığın gelişimini ele alır.

Koyun ve tahıl arasındaki tartışma bizi tarımdan önceki bir zamana, tanrıların yüce tanrı "An" tarafından yaratılan Kutsal Höyük'te birlikte yaşadıkları zamana götürür. Enki ve dünya düzeninde yaratıcı güç olan, insan çabasının farklı yönlerini düzenleyen, adlandıran ve çeşitli tanrılara sorumluluk veren Enki'dir. Öte yandan Ninurta'nın kahramanlıklarında (Grup E), Ninurta yenilmiş çeşitli taşlar için kullanım alanları bulur ve Sümer toplumunun tarımsal temelini icat eder. Yine tercüme metinlerde belirtildiği gibi "Sümer'in arazisi olağanüstü düz bir alüvyon ovasıydı. Dikkatli ve yoğun emek gerektiren bir su yönetimi olmadan bütün şehirler sular altında kalabilir ya da büyük nehirler bir gecede yatağını değiştirebilirdi. Kanallar ve sulama hendekleri araziye boydan boya geçerek yoğun tahıl tarımına olanak sağlıyordu. Ancak tarla sınırlarında, nadasa bırakılmış arazilerde ve suyollarının ulaşamadığı ekilmemiş alanlarda çobanlık da Sümer ekonomisi için aynı derecede önemliydi. Bu ikisi arasındaki gerilim *Koyun ve Tahıl Arasındaki Tartışma*'da ifade edilmiştir."³⁶

Bu eserde özetle yaratılış şöyle anlatılır: Koyun ve Tahıl arasındaki tartışma, koyun ve tahıldan önceki bir dünyayı tasvir eden kısa bir geçici yaratılış efsanesiyle başlar. O zamanlar tanrılar, cennet ve dünyanın henüz birbirinden ayrılmadığı efsanevi bir yer olan Kutsal Höyük'te yaşıyorlardı. Görünüşe göre insanoğlu Höyüğün eteklerinde yaşıyordu ve sonunda tanrılar onlara da koyun ve tahıl bahsettiler. Daha sonraları *Koyun ve Tahıl Arasındaki Tartışma* M.Ö. 3. binyılın sonlarında popüler bir eğlence türü olarak Sümer edebi tartışmalarının en iyi bilinenleri arasına girmiştir. Bu eserde tahıl ve koyun kişileştirilerek hangisinin daha önemli olduğunu tartışırlar. Ancak umumiyetle tartışmayı tahılın kazanacağına hükmedilmektedir çünkü koyunların tahıla ihtiyacı vardır ama tahılın koyuna ihtiyacı yoktur.

M.Ö. üçüncü binyılda, kozmik spekülasyonlarının ortaya çıkardığı bazı sorunlara tatmin edici cevaplar arayan bir grup Sümerli düşünür ve öğretmenin ortaya çıktığı ve doktrinlerinin eski Yakın Doğu'nun çoğunun temel inancı ve dogması haline gelecek kadar yüksek fikir ve düşünce ürünü olan bir kozmoloji ve teoloji geliştirdikleri sonucuna varmak için artık elimizde yeterli belgeler vardır. Bu kevnî fikirler ve ilahiyata dair olan düşünceler Sümer'de felsefi kavramlarla düzenli bir şekilde geliştirilen ifadelerle açıkça formüle edilmemiştir. Sümerli filozoflar, çağdaş bilimin temel yordamı mahiyetinde olan külli kanunlar oluşturabilecek umumi nazariyeler de geliştirememişlerdir. Sebep-sonuç gibi nispeten basit bir ilkeyi ele alacak olursak, Sümerli düşünürler bu ilkenin işleyişine dair sayısız somut örneğin tamamen farkında olsalar da bunu külli ve her şeyi kapsayan bir yasa olarak ifade etme fikrine nedense kapılmamışlardır.³⁷ Veya belki de bunları da geliştirdiler ancak bu belgeler bize ulaşmadı. Arkeologların söylediğine göre hâlâ Mezopotamya'da gün yüzüne çıkarılmayı bekleyen yüzbinlerce tabletler yer altındadır.

34 Curt Sachs, *The Rise of Music in the Ancient World*, a.g.e., 33.

35 Buraya özet olarak çevirdiğim bu eserin tamamı şu kitap içerisinde İngilizceye "The debate between Sheep and Grain" adıyla çevrilmiştir: Jeremy Black, Graham Cunningham, Eleanor Robson, and Gábor Zólyomi, translated and edited, *The Literature of Ancient Sumer* (Oxford: Oxford University Press, 2004), 225-229.

36 Jeremy Black, v.d., *The Literature of Ancient Sumer*, a.g.e., 210.

37 Bu paragraf ve aşağıdaki özetler Samuel Noah Kramer'ın *From the Tablets of Sumer* adlı eserinin "Philosophy: Man's First Cosmogony and Cosmology" başlıklı 12. Bölümünden tercüme yoluyla düzeltilerek alınmıştır. (Indian Hills, Colorado: The Falcon's Wing Press, 1956), 71-96.

Sümer felsefesi, ilahiyatı, kozmolojisi ve yaratılışa ilişkin bütün bilgilerimiz Sümer edebi eserlerinden, özellikle de efsanelerden, destansı öykülerden ve ilahilerden çıkarılarak bir araya getirilmektedir. Sümerli düşünür ve bilgelerin gözünde evrenin ana bileşenleri gök ve yeryüzü idi. Aslında kâinat için kullandıkları kavram “cennet-yer” anlamına gelen bileşik bir Sümerce kelime idi (an-ki). Onlara göre yeryüzü düz bir diskti; semavât (gökler) ise kubbemsi şekilde katı bir yüzey tarafından alttan ve üstten çevrelenmiş içi boş bir alandı. Bu gök katının tam olarak ne olduğu henüz belirsizdir. Sümerce’de “kalay” için kullanılan kelime “cennetin metali” olduğundan yola çıkarak, bunun kalay olabileceğini söyleyebiliriz. Gök ile yer arasında, yaklaşık anlamı “rüzgar” (hava, nefes, ruh) olan bir madde tanımlarıdır. Sümerce olarak buna “cil” adını vermişlerdi yani “hava” olarak en yakın bir tercümesi olabilir. En önemli özellikleri hareket ve genişleme gibi görünmektedir ve bu nedenle kabaca bizim “atmosferimize” karşılık gelmektedir. Güneş, ay, gezegenler ve yıldızlar atmosferle aynı maddeden yapılmış, ama buna ek olarak parlaklık niteliğiyle donatılmış olarak kabul edilmiştir. “Gök-dünya”yı her taraftan, üstten ve alttan çevreleyen, evrenin bir şekilde içinde sabit ve hareketsiz kaldığı sınırsız denizdi.

Apaçık ve tartışılmaz gerçekler gibi görünen evrenin yapısına ilişkin bu temel varsayımlardan yola çıkarak, Sümerli düşünürler buna uygun bir kozmogoni geliştirdiler. İlk olarak, ilkel deniz olduğu sonucuna vardılar; belirtiler, denizi bir tür “ilk neden” ve “ilk hareket ettirici” olarak gördükleri ve zaman ve mekânda denizden önce ne olduğunu kendilerine hiç sormadıkları yönündedir. Bu ilkel denizde bir şekilde evren, düz bir yeryüzünün üzerine yerleştirilmiş ve onunla birleşmiş kubbemsi bir gökten oluşan “gök-yeryüzü” meydana gelmiştir. Arada, semayı yeryüzünden ayıran, hareket eden ve genişleyen “atmosfer” vardı. Bu atmosferden ışıklı cisimler -ay, güneş, gezegenler ve yıldızlar- meydana gelmiştir. Gök ve yerin ayrılmasının ve ışık veren ruhani bedenlerin yaratılmasının ardından bitki, hayvan ve insan hayatı ortaya çıktı. Bu yapıda olan kâinatı kimin yarattığı ve çağlar boyunca gün be gün kimin idare ettiği önemli bir soruydu. Yazılı belgelere dayanarak çıkarılan cevap pek tatmin edici değildir. Çünkü yine açıklamalar ve yorumlar müşrik bakış açısıyla yapılmıştır. Kramer’e göre:

Sümer ilahiyatçıları, biz ölümlü insanlara görünmese de iyi hazırlanmış planlar ve usulüne uygun olarak belirlenmiş yasalar uyarınca kâinatı yönlendiren ve yöneten, insan biçiminde ama insanüstü ve ölümsüz bir grup canlı varlıktan oluşan bir ilahi gücün varlığını bedihi olarak varsaymışlardır. Bu insan biçimli ama insanüstü varlıkların her birinin evrenin belirli bir bileşeninden sorumlu olduğu ve faaliyetlerini belirlenmiş kural ve düzenlemelere uygun olarak yönlendirdiği kabul edilirdi. Bu varlıklardan biri, gök ve yer, deniz ve hava gibi büyük âlemlerden; güneş, ay ve gezegen gibi büyük ruhani cisimlerden; rüzgâr, fırtına ve bora gibi atmosferik güçlerden ve yeryüzü âleminde nehir, dağ ve ova gibi doğal varlıklardan; şehir ve devlet, set ve hendek, tarla ve çiftlik gibi kültürel varlıklardan; hatta kazma, tuğla kalıbı ve saban gibi aletlerden sorumluydu.³⁸

Dikkat edilirse yaratılış ve varlıkların devamını sağlayan bir insanüstü varlığın olduğu metinlerde açık olarak görülmektedir. Ancak metinler, dikkatsiz davranan antropologlara sanki tanrılar topluluğu varmış intibainı uyandırıyor. Bunun nedeni Allah’ın yeryüzünde ve kâinattaki tasarrufu anlatılırken farklı isimlerin tecellileri olarak vahiyle bu insanlara ders verilmiş ancak onların anlatımı bugün antropomorfik dediğimiz Allah’ın insana benzetilerek anlatılması olarak algılamışlardır. Hâlbuki bugün Kur’an’daki Allah anlatımları da aynı üslupla anlatılmakta ancak “Allah hiçbir şeye benzemez” ayetiyle (Şûrâ, 42/11: “O’na benzer hiçbir şey yoktur.”) bunların insanların anlaması için yapılan benzetmelerden ibarettir diyerek antropomorfizmi reddetmiştir. Sümer anlatımları da böyledir. İnsana Allah anlatılırken tabir uygun görülürse “insanca” anlatılır, başka türlü anlatımları insanlar anlayamaz. Şayet Allah kendini olduğu gibi bize anlatsa hiçbir şey anlayamayız. Buna ilaveten marifetullah dediğimiz Allah’ın kendini bize tanıtması zorunlu olarak insan dili ile yapılmaktadır.

5. Sonuç

Gayet kısa bir açıklama ile konuyu özetleyecek olursak diyebiliriz ki, yazı yazma usulleri geliştikçe okuma yazma arttı ve böylece Sümer toplumunda birçok okullar açıldı. Ancak zaman geçtikçe Sümer okulları tapınak ve sarayın hizmetinde kâtipler haline geldi ve ülkenin zenginleri ve güçlüleri arasında hayatlarını öğretmeye ve öğrenmeye adanmışlar oldu.³⁹ Bir kısmı, oldukça sofistike bir gramer yaklaşımına işaret eden uzun isim tamlamaları ve fiil biçimleri listeleriyle birlikte yazılmıştır. Dahası, Sümerlerin M.Ö. üçüncü binyılın son çeyreğinde Sami Akadlar tarafından kademeli olarak fethedilmesinin bir sonucu olarak, Sümerli profesörler insanoğlunun bildiği en eski “sözlükleri” hazırlamışlardır. Sami fatihler sadece Sümer yazısını ödünç almakla

38 Kramer, *From the Tablets of Sumer*, a.e., 73.

39 Kramer, *From the Tablets of Sumer*, a.e., 5.

kalmamış, aynı zamanda Sümerce'nin bir konuşma dili olarak yok olmasından çok sonra bile üzerinde çalıştıkları ve taklit ettikleri Sümer edebi eserlerine büyük değer vermişlerdir. Bu nedenle, Sümerce sözcük ve deyimlerin Akad diline çevrildiği "sözlüklere" pedagojik bir ihtiyaç doğmuştur. Böyle gelişmiş bir medeniyete peygamber gelmemiş olması muhtemel değildir. Bediüzzaman Said Nursi bunu gayet güzel şöyle ifade etmektedir:

Nübüvvet beşerde zaruridir: (İnsanlık tarihinde peygamberlik olması zorunludur.)

Karıncayı emirsiz, arıyı yâsupsuz bırakmayan kudret-i ezeliye, elbette,

Beşeri de bırakmaz şeriatsiz, nebîsiz. Sırr-ı nizam-ı âlem böyle ister elbette.⁴⁰

Bil ki: Nev'-i beşerde nübüvvet, beşerdeki hayır ve kemalâtın fezlekesi ve esasıdır. Din-i Hak, saadetin fihristesidir. İman, bir hüsn-ü münezzeh ve mücerredir. Madem şu âlemde parlak bir hüsün, geniş ve yüksek bir feyiz, zahir bir hak, faik bir kemal görünüyor. Bilbedahe hak ve hakikat, nübüvvet içindedir ve Nebiler elindedir.⁴¹

Sümer'e de aynı şekilde elçi veya nebi olarak bazı kimselerin gönderildiğine dair çok önemli işaretler bulunmuştur. Mesela yine bir Sümer tarihçi uzmanın yaptığı araştırma ve tercümelerde bunun izleri çok açık bir şekilde ortaya konmaktadır:

Bir gün Ur-Nammu, tanrı tarafından, onun yeryüzündeki temsilcisi olarak Sümer ve Ur'u yönetmek üzere seçildi. Yeni kralın ilk icraatları Ur ve Sümer'in siyasi ve askeri güvenliği ile ilgiliydi. Özellikle Ur'un zararına genişleyen sınır komşusu Lagaş şehir devletiyle savaşmayı gerekli buldu. Hükümdarı Namhani'yi yenip öldürdü ve ardından "şehrin kralı Nanna'nın gücüyle" Ur'un eski sınırlarını yeniden kurdu.

Artık iç işlerine dönme ve sosyal ve ahlaki reformlar yapma zamanı gelmişti. "Keskicileri" ve aşılaiyıcıları, ya da yasanın kendi tanımıyla, yurttaşların öküzlüklerini, koyunlarını ve eşeklerini 'gasp edenleri' ortadan kaldırdı. Daha sonra dürüst ve değişmez ağırlık ve ölçüleri kurdu ve düzenledi. "Yetimin zenginine eline düşmemesini"; 'dul kadının gücünün eline düşmemesini'; 'bir şekel sahibi adamın bir mina (altmış şekel) sahibi adamın eline düşmemesini' sağladı. İlgili pasaj tablette yok edilmiş olsa da, ülkede adaleti sağlamak ve vatandaşların refahını artırmak için takip eden yasaları çıkardığına şüphe yoktur.⁴²

Nitekim açık delillere rağmen vahyin Allah tarafından gönderildiğini inkâr edenler ve onu alaya alanlar kâfir olarak nitelendirilmiş ve cehenneme atılacakları bildirilmiştir (Nisâ, 4/140; Müddessir 74/24-26). Hâlbuki, Hak Teâlâ Ankebût sûresinde "Arzda geziniz, Allah Teâlâ'nın halkedişe nasıl başladığına bakınız!" buyuruyor (Ankebût, 29/20) . Bu açıklamalardan sonra başka bir önemli konuya dönecek olursak elimizdeki mevcut bilgilere dayanarak peygamberleri tarihlendirmek için Profesör al-Attas'ın *On Justice and the Nature of Man* adlı eserine müracaat edeceğim. Buna göre Peygamberlerin yaklaşık yaşadıkları dönemler aşağıdaki gibi çıkarılmıştır:⁴³

ÂDEM (AS) 7165 yıl önce

İdrîs (a.s.)

NÛH (AS) 5565 yıl önce

Hûd (a.s.), Sâlih (a.s.)

İBRÂHİM (AS) 4215 yıl önce (yani yaklaşık M.Ö. 2200'ler)

Lût (as), İsmâil (as), İshak (as), Ya'kûb (as) ve Yûsuf (as), Eyyûb (as), Şuayb (as)

HZ. MÛSÂ 3500 yıl önce

DÂVÛD (AS) 3025 yıl önce

SÜLEYMAN (AS) 2989 yıl önce

İlyâs (a.s.), Elyesa' (a.s.) ve Zülkifl (a.s.)

YÛNUS (AS) 2700 yıl önce

Zekeriyâ (a.s.) ve Yahyâ (a.s.)

HZ. İSÂ (AS) 2000 yıl önce

HZ. MUHAMMAD MUSTAFA A.S.V. 1446 yıl önce

40 Bediüzzaman Said Nursi. *Sözler* aldı eserin sonuna eklenen "Lemeât".

41 Bediüzzaman Said Nursi. *Lem'alar*, "On Yedinci Lem'a", Dokuzuncu Nota.

42 Kramer, *From the Tablets of Sumer*, a.g.e., 50.

43 Syed Muhammad Naquib al-Attas. *On Justice and the Nature of Man* (Kuala Lumpur: IBFIM, 2015) 57.

Bu tarihlendirmeye göre, Hz. İbrahim Sümerlerin son dönemi ile diğer Mezopotamya devletlerinin ilk zamanlarına rastlamaktadır. Yukarıdaki tarihlendirme Hz. İbrahim'in yaklaşık M.Ö. 2200 yıllarında gelmiş olduğunu göstermektedir. İncil tarihçileri de buna yakın tarihler vermektedir. Bu sıralarda Asur tarihi, belki de MÖ 25. yüzyılın başlarında Assur şehrinin kurulmasıyla başlamıştı. Daha sonra Erken Bronz Çağı döneminde Akadlı Sargon, Asurlular da dâhil olmak üzere Sami dilini konuşan tüm yerli halkları ve Mezopotamya'daki Sümerleri Akad İmparatorluğu (MÖ 2335-2154) altında birleştirmiştir. Eski Asur İmparatorluğu'nun en eski ve en büyük şehri olan Assur ve Ninova (günümüz Musul'u) şehirleri, diğer birkaç kasaba ve şehirle birlikte, MÖ 25. yüzyıl gibi erken bir tarihte var olmuştur. Bu dönemde bağımsız devletlerden ziyade Sümerler tarafından yönetilen idari merkezler oldukları anlaşılmaktadır. Sümerler sonunda Akad (Asur-Babil) nüfusu içinde erimişlerdir. Diğer komşu gruplardan farklı bir Asur kimliği Eski Asur döneminde, MÖ 21. ya da 20. yüzyılda oluşmuş gibi görünmektedir. Bizim için önemli olan bu tarihlerden ziyade elimize geçen metinlerin Kur'anî bakış açısıyla yorumlanmasıdır. Bu açıdan bakıldığında putperestliğin daha sonraları semavi dinin tahrif edilmesi ve yanlış yorumlanması ile doğmuş olmasıdır. O dönemlerde yani Hz. İbrahim'den önceki dönemlerde gönderilen vahiy insanların anlayabilmesi için daha somut kavramlarla imanî meseleler işlenmiştir. Somut olanı şekillendirmek daha kolaydır. Mesela Rezzak ismini açıklarken “yediklerinizi ve yetiştirdiklerinizi bereketlendirip çoğaltan O'dur” dendiğinde bunu saygı ifadesi olarak bir heykele büründürerek elinde buğday başağı ile evinin bir köşesine koyması zamanla o heykelin saygı duyulduğundan dolayı öpülüp önünde eğilmesiyle zamanla tanrılaştırıp puta dönüştürmüşlerdir. Bu ilk gönderilen dinlerde akide tafsilatlı vahyedilmediği için ayrıntı fazla verilmemiştir. Dinler tarihinden çıkarabildiğim kadarıyla iman erkanı sadece iki tane ile sınırlı idi: Tevhid ancak mufassal olmayan bir Allah inancı ve ahirete iman etmek idi. Bunun dışında vurgu daha ziyade amel ve ibadetlere yoğunlaşmıştır. Günümüz ifadesi ile manevi uygulamalı ahlak vurgusu daha fazla idi. Ancak Hz. İbrahim ile bu değişerek iman ve akide daha ayrıntılı ve soyut olmaya başlamıştır. Bu yeni gelişmeye işaret eden Kur'an kavramı “hanif”tir. O yüzden Hz. İbrahim de diğer peygamberlerden ayırt edilerek “hanifen müslimen” olarak tanımlanmıştır ve İslam da şu ayetle doğrudan onunla irtibatlandırılmıştır:

Allah yolunda, gerektiği gibi cihad edin. Sizi O seçti ve size din konusunda hiçbir güçlük yükledi; ceddiniz İbrâhîm'in dininde olduğu gibi. O size hem daha önce hem de bu Kur'an'da “müslümanlar” adını verdi ki peygamber size şahitlik etsin, siz de insanlara şahitlik edesiniz. Haydi namazı kılın, zekâtı verin ve Allah'a sımsıkı bağlanın. Sizin mevlânız O'dur. O ne güzel mevlâdır ve ne iyi yardımcıdır. (22/Hac, 78)

Yine burada Hz. İbrahim'in şu duasını hatırlayalım: “Ey Rabbimiz! Bizi sana teslim olanlardan eyle, soyumuzdan da sana teslim (“esleme” İslam kelimesinin de köküdür) olacak bir ümmet çıkar” (2/Bakara, 128). Bunlara istinaden çıkaracağımız sonuç şudur: Peygamber kıssaları ve tarihleri dikkatle incelenir ve bildiğimiz tarih bilimi ile irtibatlandırılırsa, yeni bir Kur'an'a dayalı antropoloji metodu çıkarılabilir ve yaratılış gibi birçok kadim medeniyetlerdeki metinler ve efsaneler daha doğru ve tevhidi açıdan yorumlanabilir.

Kaynakça

- ___ . “Hammurabi'nin Toprak Kanunları”, *AÜDTCF Dergisi*, 21: 3-4 (1963), 127-141.
- ___ . *Babylonian Life and History*. London: The Religious Tract Society, 1891.
- ___ . *The Babylonian Story of the Deluge and the Epic of Gilgamesh*. London: Department of Egyptian and Assyrian Antiquities, British Museum, 1929.
- ___ . *The Sumerians their History, Culture and Character*. Chicago & London: The University of Chicago Press, 1963.
- Açıkalın, Hakkı. *Yunan Mitolojisine Farklı Bir Bakış*. İstanbul: Artı-Eksi Yayınları, 2008.
- Al-Attas, Syed Muhammad Naquib. *On Justice and the Nature of Man*. Kuala Lumpur: IBFIM, 2015.
- Black, Jeremy, Graham Cunningham, Eleanor Robson, and Gábor Zólyomi, translated and edited. *The Literature of Ancient Sumer*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Budge, Ernest Alfred Wallis. *The Babylonian Legends of the Creation and the Fight between Bel and the Dragon as told by Assyrian Tablets from Nineveh*. London: British Museum, 1921. Türkçe çevirisi: *Asur Tabletlerindeki Yaratılış Hikâyesi (Yaratılışın Yedi Tableti)*. ÇevirenYağız Balay. Ankara: DorlionYayınları, 2023.
- Cornford, F. M. *Principium Sapientiae: The Origins of Greek Philosophical Thought*. Cambridge: At The University Press, 1952. Türkçe tercümesi, İsmet Birkan, *Principium Sapientiae: Yunan Felsefi Düşüncesinin Kökenleri*, Ankara: BilgeSu, 2024.
- Csikszentmihályi, Mark, “Confucius”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2024 Edition), Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/sum2024/entries/confucius/>.

- El-Kâtibî, Ebü'l-Hasen Necmüddîn Debîrân Alî b. Ömer b. Alî. *er-Risâletü's-şemsiyye fî'l-ķavâ'idi'l-mantıķıyye* tahkik, çeviri ve şerh yapan Ferruh Özpilavcı (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 56-7.
- Erkaya, Mahmud Esad. *Peygamber Kissaları*. Ankara: İlahiyyat Yayınları, 2020.
- Harman, Ömer Faruk. "İbrahim". *TDV İslâm Ansiklopedisi* (2000), 21: 272-273.
- Kant, Immanuel. (1965). *Critique of Pure Reason*, İngilizceye çeviren Norman Kemp Smith. New York: St Martin's Press, , 93.
- King, Leonard William. *The Seven Tablets of Creation*. London: 1902; yeni baskısı New York: Cosimo Classics, 2010.
- Klingel, Cynthia and Robert B. Noyed. *Ancient Mesopotamia*. Minneapolis, MN: Compass Point Books, 2003.
- Kramer, Samuel Noah. *From the Tablets of Sumer*. Indian Hills, Colorado: The Falcon's Wing Press, 1956.
- Lambert, Wilfred G. *Babylonian Wisdom Literature*. Oxford: Oxford University Press, 1960.
- Langdon, S. *Tammuz and Ishtar: A Monograph Upon Babylonian Religion and Theology*. Oxford: At The Clarendon Press, 1914.
- Morley, Iain. *The Prehistory of Music: Human Evolution, Archaeology, and the Origins of Musicality*. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Nails, Debra and S. Sara Monoson, "Socrates", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2022 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2022/entries/socrates/>>.
- Qin, Min Ke. "Islam and Confucianism: Ritual, Prayer and Fasting", *International Journal of the Asian Philosophical Association (IJAPA)*, 15: 1 (2022), 11-18.
- Rogers, Robert William, translated and edited by. *Cuneiform Parallels to the Old Testament*. London, New York: Oxford University Press, 1912; 2nd ed. 1926, en son baskısı 2023 yılında yayılmıştır.
- Sachs, Curt. *The Rise of Music in the Ancient World: East and West*. Mineola, N.Y.: Dover Publications, 2008.
- Stumpf, Carl. *The Origins of Music*. Edited and translated by David Trippett. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Taracı, Muhammet. "Diğer Dinlerde Vahiy". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 42. cilt (2012), 443-447.
- Tosun, Mebrure. "Sümer-Babil Tanrı Sembollerinin Adları Üzerinde Bir Araştırma", *A.Ü. Dil, Tarih ve Coğrafya Dergisi*, 18: 3-4 (1960), 261-272.
- Wallin, N. L. *Biomusicology: Neurophysiological, Neuropsychological and Evolutionary Perspectives on the Origins and Purposes of Music*. Stuyvesant, NY: Pendragon Press, 1991.
- Wallin, Nils Lennart, Björn Merker, Steven Brown, editörler. *The Origins of Music*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2000.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Vahiy". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 42. cilt (2012), 440-443.

Harita Robert William Rogers'ın tahkik ve İngilizce'ye tercüme ettiği şu eserden alınmıştır, Cuneiform Parallels to the Old Testament (London, New York: Oxford University Press, 1912; 2nd ed. 1926), xi.